

„Šitos temos neliečiame“: Lietuvos žurnalistų (savi)cenūros patirtys ir profesinė tapatybė

Yoanna Koleva

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas
yoannakoleva111@gmail.com
ORCID <https://orcid.org/0009-0009-7083-9382>

Santrauka. Įvadas. Straipsnio tikslas – išanalizuoti, kaip Lietuvos aktualijų žurnalistai patiria, reflektuoja ir racionalizuoja (savi)cenūros situacijas bei kaip šios patirtys veikia jų profesinę tapatybę. Tyrimo poreikis kyla iš įtampos tarp formaliai garantuojamos žodžio laisvės ir kasdienių profesinių praktikų, kuriomis viešajam interesui svarbi informacija siaurinama, švelninama arba nutylima. Ši įtampa svarbi todėl, kad (savi)cenūra keičia ne tik pavienius redakcinius sprendimus, bet ir demokratinės žurnalistikos funkcijos ribas. **Metodai.** Tyrimas grindžiamas kokybės metodo strategija: 2025–2026 m. atlikta 15 pusiau struktūruotų giluminių interviu su žurnalistais ir redakcijų vadovais. Duomenys analizuoti taikant teminių kodavimų ir epizodų analizę, remiantis fenomenologine prieiga. **Analizė.** Analizėje dėmesys sutelktas į (savi)cenūros mechanizmus, jų racionalizacijas ir ryšį su profesine tapatybe. Tiriama, kaip struktūriniai filtrai, redakcijos vartai ir auditorijos sankcijos pereina į vidinę žurnalisto savikontrolės logiką. **Rezultatai.** Tyrimo duomenys rodo, kad (savi)cenūra žurnalistinėje praktikoje veikia iš anksto – dar prieš suformuluojant sakinį, klausimą ar temos pasiūlymą. Ji reiškiasi tono švelninimu, temos kampo koregavimu, temos atidėjimu, nutylėjimu ir palaipsniui įsitvirtinančiu profesiniu atsargumu. **Išvados.** Straipsnyje daroma išvada, kad

Received: 04/01/2026. Accepted: 30/05/2026

Copyright © 2025 Yoanna Koleva. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

(savi)cenzūra veikia kaip iš anksto išmoktas profesinis atsargumas: žurnalistas ima numatyti, kurios temos, formuluotės ar kritikos kampai gali būti redakcijoje, auditorijoje ar interesų grupėse sutikti kaip rizikingi. Ilgainiui tai keičia profesinę laikyseną, siaurina viešojo intereso gynimo galimybes ir veikia žurnalisto santykį su savo balsu, tema bei demokratine funkcija.

Pagrindiniai žodžiai: savicenzūra; žurnalistika; profesinė tapatybė; redakcijų kultūra; vartų saugojimas

These Topics Are Off-Limits: Lithuanian Journalists' Experiences of Self-Censorship and Professional Identity

Abstract. *The article examines self-censorship as a lived professional mechanism rather than as a purely structural indicator. The central problem of the study is the tension between the formally guaranteed freedom of expression in a democratic system and the recurring, everyday practices through which journalists narrow down, soften, postpone, or abandon public-interest information – often without an explicit prohibition, yet with very real anticipated costs.*

In this article, self-censorship is defined as the conscious and voluntary withholding of factually reliable information that is considered important, in cases where no formal legal or institutional obstacle prevents disclosure. This distinction is crucial: ethical editorial decisions (e.g., source protection, harm prevention, professional standards) follow a logic of responsibility, whereas self-censorship begins at the threshold where information is deemed publishable in principle, but its projected price becomes 'too high'. The paper also uses the term '(self-)censorship' to mark a continuum between direct censorship and internalized restraint, while the term 'self-censorship' is reserved for the operationally delimited phenomenon described above. The aim of the research is to reconstruct how Lithuanian journalists experience, reflect upon, and rationalize self-censorship situations, and how these experiences reshape professional identity-including the relationship to journalism's normative democratic mission (the 'watchdog' role). Empirically, the study is grounded in a qualitative design: 15 semi-structured, in-depth interviews (13 journalists and 2 newsroom leaders), conducted and analysed in 2025–2026 by using thematic coding and episode-based (micro-event) analysis, and informed by a phenomenological orientation to experience, temporality, and meaning.

The theoretical framework is deliberately multi-level. At the micro level, Bar-Tal's conceptualization provides criteria for distinguishing self-censorship from routine selection. At the macro level, Bourdieu's field theory and Herman and Chomsky's propaganda model illuminate how ownership, advertising dependence, ratings logic, source regimes, and organized backlash ('flak') shape what becomes sayable long before a single sentence has been written. Whereas, at the meso level, gatekeeping theory locates where restraint materializes in the newsroom chain topic pitching, editing, publication decisions, authorship regimes, and 'unwritten rules'. The study additionally draws on Noelle-Neumann's spiral of silence to conceptualize audience pressure and reputational sanctioning as environmental forces that narrow the corridor of 'safe speech'. Finally, the phenomenological–affective line (Merleau-Ponty) and the theory of emotional labour (Hochschild) help show how structural pressure enters the body: as micro-pauses, tonal discipline, anticipatory avoidance, and a sedimented reflex of 'better not'.

The analysis indicates that self-censorship most commonly operates not as a dramatic act of silencing but as anticipatory self-editing – as an internalized gate which activates before a statement exists. It emerges through overlapping mechanisms: structural filters (ownership, advertising, ratings), editorial gatekeeping (expectations and routinized 'maps' of what will pass), and audience sanctions (reputational risk, online hostility, labeling). Crucially, restraint is frequently normalized through rationalization: decisions are re-described as 'professionalism', 'neutrality', 'responsibility', or 'common sense', making the mechanism both socially acceptable and less visible to the actor herself.

In terms of professional identity, the thesis shows a recurring shift from the journalist as a normative watchdog toward the journalist as a risk manager – someone who continually calculates reputational, organizational, procedural, and emotional costs. In this transformation, the boundary between democratic mission and self-protection becomes a daily negotiation, whereas the 'electric fence' of discourse increasingly functions as an internal reflex: not merely shocking a thought, but teaching it to reroute before it has become a sentence.

Keywords: *self-censorship, censorship, journalism, professional identity, newsroom culture, opinion climate, 'spiral of silence', gatekeeping, freedom of expression, emotional labour.*

Ivadas

„Diskursas tarnauja panašiai kaip spygliuota viela, per kurią teka elektros srovė – tik ne žmogaus kūnui, o žmogaus protui. Jis atskiria teritoriją, į kurią negalima patekti, nuo teritorijos, iš kurios negalima išeiti.“¹ Ši citata pasirodo fantastiniame Viktoro Pelevino romano *Empire V* siužete apie slaptą vampyrų kastą, valdančią pasaulį per glamūrą ir diskursą – kalbą, vaizdinius ir malonumo ekonomiką. Diskursas rašytojo konstruojamame pasaulyje funkcionuoja kaip nematoma architektūra, skirstanti mintis į tas, kurios patenka į leistinos reikšmės registrą, ir tas, kurios skaudžiai atsitrenkia į „elektrinę tvorą“. Nors fantastinis Pelevino vampyrų pasaulis atrodo tolimas, elektrinės spygliuotos vielos logika – kai kontrolė persikelia į vidų ir veikia per „leidžiamų“ minčių ribas – iki neįtikėtinai atpažįstama šiuolaikinėje žiniasklaidos realybėje – visame pasaulyje, ir Lietuvoje. Kolektyvinės monografijos „Žurnalistika Lietuvoje. Žurnalistų laisvė, saugumas ir įtakos“ (Jastramskis, kt., 2024) tyrimas konstatuoja: savicenzūrą kaip darbui įtakos turintį veiksnį pripažįsta beveik trys ketvirtadaliai – 73,8 proc. Lietuvos žurnalistų, o beveik trečdalis – 30,6 proc. žurnalistų pripažino patiriantys didelę arba labai didelę savicenzūros įtaką.² Šis skaičius galutinai sužlugdo, kad savicenzūra yra atsitiktinė, pavienė tylos akimirka, netyčia išstinkanti žurnalistą.

Šiame straipsnyje (savi)cenzūra suprantama kaip sąmoningas ir savanoriškas faktinės, teisinga laikomos informacijos nutylėjimas, kai formalų kliūčių jai atskleisti nėra.³ Šis apibrėžimas svarbus, nes leidžia tiksliau apibrėžti tyrimo objektą ir atskirti dažnai susiliejančias (savi)cenzūros ir profesionalumo sąvokas. Etiniai redakciniai sprendimai –

¹ Viktor Pelevin, *Empire V: Apysaka apie tikrąjį antžmogį*, vert. Jurgis Gimberis (Vilnius: Jotema, 2009), 70.

² Deimantas Jastramskis (moksl. red.), *Žurnalistika Lietuvoje: žurnalistų laisvė, saugumas ir įtakos* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024), 54.

³ Daniel Bar-Tal, „Self-Censorship as a Socio-Political-Psychological Phenomenon: Conception and Research“, *Advances in Political Psychology* 38, Suppl. 1 (2017), <https://doi.org/10.1111/pops.12391>.

šaltinio apsauga, žalos prevencija, profesinių standartų laikymasis – priklauso atsakomybės logikai; savicenzūra prasideda lūžio akimirka, kai informacija pripažįstama reikšminga, tačiau jos viešinimo kaina pasirodo per didelė. Tokiais atvejais (savi) cenzūra veikia ne tik turinio pasirinkimą, bet ir žurnalistų profesinę laikyseną bei savivoką. Šiame virsme (savi) cenzūra, ribodama tai, kas pasakoma ar nutylima, transformuoja vaidmenį, kurį žurnalistas sau priskiria, o kartu leidžia matyti, kaip lėtai persitvarko ir pačios žurnalistikos funkcijos supratimas visuomenėje. Normatyviniame demokratijos modelyje žurnalistika konceptualizuojama kaip „ketvirtoji valdžia“, kurios pamatinis imperatyvas – „sarginio šuns“ funkcija: saugoti viešąjį interesą, stebėti valdžią ir užtikrinti jos atskaitomybę.⁴

Interviu su žurnalistais išryškėjantys redakcijose cirkuliuojantys tabu protokolai – „šitų temų neliečiam“, „čia geriau nelįsti“, „paliekam“ – šiame straipsnyje traktuojami kaip profesinės tapatybės įtampos taškai. Jie žymi situacijas, kuriose žurnalistų profesinė laikysena pradeda reguliuotis dar prieš sakinį, o viešojo intereso, reputacinės kainos ir galimo konflikto sandūroje persirašo pats profesinis žodynas: kas laikoma „atsakinga“, „įmanoma“ ir „protinga“ sakyti. Šiame straipsnyje terminas *(savi) cenzūra* vartojamas pabrėžiant cenzūros ir savicenzūros sąveiką bei jų kontinuumą, o savicenzūra – tais atvejais, kai analizuojamas operaciškai apibrėžtas reiškinys: individualus ar profesionaliai internaliizuotas sprendimas riboti turinį nesant tiesioginio formalaus draudimo. Lietuvos kontekste savicenzūra dažniau analizuota per struktūrinius veiksmus, tačiau gerokai mažiau žinoma apie tai, kaip šie spaudimai virsta vidine žurnalistų logika ir kaip jie veikia profesinę tapatybę. Būtent ši spraga ir sudaro šio straipsnio ašį.

Todėl šio tyrimo poreikis kyla ne vien iš būtinybės aprašyti savicenzūros paplitimą Lietuvos žurnalistikoje, bet ir iš poreikio suprasti, kaip išoriniai spaudimai tampa vidine profesine logika – kaip jie persikelia į

⁴ Jenifer Whitten-Woodring ir Patrick James, „Fourth Estate or Mouthpiece? A Formal Model of Media, Protest and Government Repression,“ *Political Communication* (2012), 2, <https://doi.org/10.1080/10584609.2012.671232>.

žurnalisto sprendimą siūlyti ar nesiūlyti temą, švelninti toną, keisti požiūrio kampą arba atsitraukti nuo viešo kalbėjimo.

Taigi straipsnyje nagrinėjama, kaip Lietuvos žurnalistai apibrėžia savicenzūrą ir skiria ją nuo profesinės atrankos, kokie struktūriniai, redakciniai ir auditorijos veiksniai formuoja savicenzūros situacijas, ir kaip šios patirtys veikia profesinę tapatybę bei santykį su žurnalistikos demokratine funkcija. Empirinė analizė grindžiama kokybine strategija: pusiau struktūruotais giluminiais interviu su Lietuvos žurnalistais ir fenomenologine prieiga, orientuota į patyrimo struktūras, prasmes ir reikšminius akcentus. Tyrimo duomenys rinkti ir analizuoti 2025–2026 m.

1. Tyrimo problema ir teorinis pagrindas

1.1 Savicenzūros samprata ir analitinis kriterijus

Šiame straipsnyje savicenzūra suprantama kaip sąmoningas ir savanoriškas faktinės, teisinga laikomos informacijos nutylėjimas tais atvejais, kai formalių kliūčių jai atskleisti nėra. Toks apibrėžimas remiasi Danielio Bar-Tal savicenzūros samprata ir yra svarbus todėl, kad leidžia empiriškai atskirti savicenzūrą nuo formalios cenzūros, techninių ribojimų ar profesinės atrankos. Savicenzūros situacijoje informacija gali būti viešinama, tačiau jos paviešinimo kaina pasirodo per didelė. Šią kainą dažniausiai formuoja neformalios socialinės sankcijos, reputacinė rizika, lojalumo ryšiai ir numanomos pasekmės. Todėl savicenzūra šiame tyrime traktuojama kaip sprendimo logika, kurioje viešojo intereso informacija susiduria su kaštų skaičiavimu.⁵

1.2 Struktūriniai filtrai ir redakcijos vartai

Struktūriniam savicenzūros lygmeniui aiškinti šiame straipsnyje remiamasi Pierre'o Bourdieu lauko teorija ir Herman bei Chomsky propagandos modeliu. Šių perspektyvų jungtis leidžia matyti, kaip ekonomi-

⁵ Bar-Tal, „Self-Censorship as a Socio-Political-Psychological Phenomenon,“ S41-42.

nės ir organizacinės sąlygos persikelia į profesinę praktiką kaip išankstinė atranka: ką verta siūlyti, kaip formuluoti, ko geriau neliesti, kad tema būtų priimtina redakcijai ir atitiktų žiniasklaidos rinkos logiką. Šiame straipsnyje struktūrinė savicenzūra suprantama kaip profesionaliai internalizuotas prisitaikymas prie lauko sankcijų, lūkesčių ir hierarchijų.

Bourdieu lauko logika padeda aiškinti, kaip žurnalistiniai sprendimai formuojasi galios, konkurencijos ir simbolinio kapitalo struktūrose, o Herman ir Chomsky propagandos modelis leidžia konceptualizuoti institucinius filtrus: nuosavybės struktūrą, reklamos priklausomybę, privilegijuotų oficialių šaltinių dominavimą, organizuotą neigiamą atsaką, kurį Hermanas ir Chomsky vadina *flak* (= priešiškumą), ir ideologinius rėmus. Šiose sąlygose dalis temų atkrepta dar iki redakcinio sprendimo, nes jų viešinimas atrodo nepatogus, neparankus arba pernelyg rizikingas.

Ši struktūrinė lygmenį papildo vartų saugojimo teorija. Ji leidžia matyti redakciją kaip organizacinę grandinę, kurioje sprendžiama, kas eis toliau, o kas bus sustabdyta. Vartai veikia per rutiną, laiko ir formato ribojimus, hierarchinius sprendimus, nerašytas taisykles, šaltinių atranką ir publikavimo formas. Skaitmeninėje aplinkoje šią logiką papildomai veikia auditorijos reakcijos, platformų moderavimas ir algoritminio matomumo režimai. Todėl savicenzūra čia pasirodo kaip iš anksto susiformavęs numatymas, kokios temos, formuluotės ar kritikos formos gali būti priimtos redakcijoje.⁶

1.3 Socialinė baimė ir auditorijos spaudimas: tylos spiralės teorija

Auditorijos spaudimui ir reputacinėms sankcijoms aiškinti šiame straipsnyje pasitelkiama Elisabeth Noelle-Neumann tylos spiralės teorija. Ši perspektyva leidžia analizuoti viešąją nuomonę kaip socialinių lūkesčių lauką, kuriame tam tikros pozicijos tampa saugesnės, o kitos –

⁶ Habitus – Pierre'o Bourdieu sąvoka, žyminti socialiai suformuotą, įkūnytą praktinio suvokimo ir veikimo horizontą; dėl konceptualinio tikslumo terminas šiame darbe nevertinamas.

rizingesnės. Žurnalistams šis mechanizmas ypač reikšmingas todėl, kad viešoji sankcija tiesiogiai persikelia į profesinius resursus: matumą, patikimumą, santykį su auditorija ir priėjimą prie šaltinių.

Tylos spiralės logikoje savicenzūrą aktyvina ne argumentų silpnumas, o numanomi socialiniai padariniai: atstūmimas, stigmatizacija, delegitimacija, reputaciniai nuostoliai. Skaitmeninėje erdvėje ši dinamika sustiprėja, nes nuomonės klimatas tampa nuolat stebimas, o sankcijos įgauna greitį ir mastą. Vieši puolimai, komentarų lavinos, koordinuotos kampanijos ir platforminis matomumas gali veikti kaip prevencinis spaudimo režimas, verčiantis koreguoti toną, temą ar patį sprendimą kalbėti.⁷

1.4 Savicenzūra kaip išgyventas patyrimas

Struktūrinės perspektyvos leidžia matyti, kaip spaudimas cirkuliuoja lauke ir organizacijose, tačiau jos nepakankamai paaiškina, kaip savicenzūra įsirašo į žmogaus patyrimą. Todėl šiame straipsnyje papildomai remiamasi Maurice'o Merleau-Ponty fenomenologija ir Arlie Russell Hochschild emocinio darbo teorija. Šios perspektyvos leidžia savicenzūrą analizuoti kaip išgyventą procesą, kuris išreiškiamas mikro-pauze, kūniška įtampa, saugios formuluotės paieška, vidiniu „stop“ ir vėlesne racionalizacija.

Merleau-Ponty laikiškumo logika leidžia matyti, kad savicenzūros sprendimas nėra izoliuotas dabarties taškas: jį veikia ankstesnės patirtys ir numatomos pasekmės. Taip savicenzūra ilgainiui gali tapti pasikartojančiu profesinio atsargumo modeliu,⁸ ji tampa kaupiamu refleksu. Hochschild emocinio darbo teorija leidžia parodyti, kaip savikontrolė virsta profesiniu įpročiu: žurnalistas reguliuoja ne tik turinį, bet ir toną, afektą, viešą pavidalą. Todėl savicenzūra šiame straipsnyje suprantama

⁷ Elisabeth Noelle-Neumann, „The Spiral of Silence: A Theory 1. of Public Opinion,“ *Journal of Communication* (Spring 1974), 43.

⁸ Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, trans. Colin Smith (London and New York: Routledge, 2002), 123.

ir kaip emocijų bei laikysenos režimas, veikiantis dar iki aiškiai suformuluoto sprendimo.⁹

2. Metodologija

2.1 Tyrimo prieiga ir tyrėjos pozicija

Šis tyrimas grindžiamas kokybine, interpretacine prieiga, kurios tikslas – rekonstruoti, kaip savicenzūra patiriama, įprasminama ir reflektuojama žurnalistų profesinėje kasdienybėje. Kadangi tiriamas reiškinys yra vidinis, ne iki galo įsisąmonintas ir sunkiai redukuojamas į kiekybinius rodiklius, pasirinkta fenomenologinė perspektyva, leidžianti analizuoti ne tik tai, kas vyksta, bet ir kaip tai išgyvenama.

Tyrėjos pozicija šiame tyrime yra vidinė: autorė pati priklauso žurnalistų profesinei bendruomenei. Ši padėtis suteikia geresnę redakcinių praktikų, nerašytų taisyklių ir profesinės kalbos supratimą, tačiau kartu reikalauja nuoseklios refleksijos, kad asmeninė patirtis nebūtų nekritiškai perkelta į empirinių duomenų interpretaciją. Dėl to analizė grindžiama sistemingu duomenų skaitymu ir aiškiai apibrėžtu teoriniu karkasu.

2.2 Tyrimo dalyviai ir duomenų rinkimas

Empirinę medžiagą sudaro 15 pusiau struktūruotų giluminių interviu, atliktų 2025–2026 m. Tyrime dalyvavo 13 žurnalistų ir 2 redakcijų vadovai. Informantai atrinkti taikant tikslią atranką. Atrankos tikslas buvo įtraukti aktualijų ir naujienų žurnalistikos lauke dirbančius žurnalistus bei redakcijų vadovus, kurie dėl savo profesinės veiklos nuolat susiduria su politiniu, ekonominiu, instituciniu, redakciniu ir auditorijos spaudimu. Todėl į tyrimą įtraukti 13 žurnalistų ir 2 redakcijų vadovai, turintys darbo aktualijų, naujienų ar redakcinio sprendimų priėmimo srityje patirties. Analizėje informantai žymimi kodais R1–R13 ir RV-1–RV-2.

⁹ Arlie Russell Hochschild, *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*, 20th Anniversary ed. (Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press, 2003), 14.

Interviu buvo atliekami pagal temines klausimų gaires, apėmusias profesinę patirtį, sprendimų „rašyti / nerašyti“ situacijas, ekonominę, politinę, redakcinę ir auditorijos spaudimą, saugumo jausmą, reputacines grėsmes ir profesinės tapatybės refleksiją. Atskirai buvo parengtos klausimų gairės žurnalistams ir redakcijų vadovams. Imties pakankamumas grįstas teminio prisotrinimo logika: interviu buvo tęsiami tol, kol pagrindinės temos, patirtys ir argumentai ėmė kartotis.

2.3 Duomenų analizė

Interviu analizė grindžiama teminės ir fenomenologinės analizės deriniu. Pradiniame etape taikytas atvirasis teminis kodavimas, išskiriant pasikartojančius motyvus, spaudimo formas, vengimo strategijas ir profesinės tapatybės pokyčius. Analizė buvo papildyta epizodų, arba mikrojvykių, analize: analitiniu vienetu laikyta konkreti situacija, kurioje informantas aprašo sprendimą nutylėti, sušvelninti, perrėminti, nesiūlyti temos arba atsitraukti.

Čia teorinis karkasas naudojamas kaip analitinė schema. Bar-Tal samprata padeda atpažinti savicenzūros branduolį ir atskirti jį nuo profesinės atrankos ar techninių ribojimų. Bourdieu lauko teorija ir Hermano bei Chomsky'io propagandos modelis leidžia interpretuoti struktūrinius filtras, vartų saugojimo teorija – nustatyti sprendimo vietą naujienų gamybos grandinėje, Noelle-Neumann teorija – analizuoti auditorijos spaudimą ir nuomonės klimato poveikį. Fenomenologinė ir afektinė perspektyva leidžia išskaidyti patyrimą pagal pasikartojančius komponentus: išankstinį padarinių numatymą, trumpą sustojimą prieš pasirenkant formuluotę, kūnišką įtampą, emocinę reakciją, vidiinio redaktoriaus veikimą ir vėlesnę racionalizaciją. Tokia analizė leidžia savicenzūrą aprašyti kaip struktūriškai modeliuojamą praktiką ir kaip išgyventą profesinį patyrimą.

2.4. Etiniai principai

Visi tyrimo dalyviai buvo informuoti apie tyrimo tikslą, duomenų naudojimą, anonimiškumą ir teisę bet kuriuo metu pasitraukti iš tyri-

mo. Informantų tapatybės neatskleidžiamos, o citatos pateikiamos taip, kad nebūtų galima identifikuoti konkrečių asmenų ar redakcijų. Kadangi Lietuvos žiniasklaidos laukas yra palyginti mažas, galutiniame tekste jautrios identifikavimo detalės pateikiamos apibendrintai, išlaikant citatų prasmę, bet mažinant netiesioginio atpažinimo riziką.

2.5. Tyrimo ribotumai

Tyrimo rezultatai nėra statistiškai apibendrinami visai Lietuvos žurnalistų bendruomenei. Jie rekonstruoja patyrimo struktūrą aktualijų ir naujienų žurnalistikos lauke. Papildomas ribotumas susijęs su tuo, kad savicenzūra dažnai pasireiškia netiesiogiai: informantai ne visada ją įvardija tiesiogiai, bet kalba apie tono koregavimą, abejonę, vengimą, nuovargį ar nenorą vėl patirti konfliktą. Dėl to analizėje derinamos tiesioginės savicenzūros deklaracijos ir netiesioginiai jos požymiai, įskaitant normalizavimo kalbą, vengimo strategijas ir pasitraukimo epizodus.

3. Empirinė analizė

Šiame skyriuje (savi)cenzūra analizuojama per rutinizuotą logiką, kurią struktūruoja redakcinių sprendimų grandinė, ekonominės priklausomybės ir visuomenės kontrolės bei sankcijų režimai. Interviu medžiaga indikuoja, kad nesant formaliems draudimams

savaime negarantuojama laisva raiška: ribos dažnai išmokstamos per pasekmes, per nerašytas taisykles ir per stebėjimą – kas nutinka tiems, kurie tas ribas peržengia. Ši logika ypač simptomiškai matoma per normatyvinį redakcijų savivaizdį, komunikuojant, kad „tabu nėra“ ir praktinius filtravimo veiksmus, kurie realybėje siaurina leistinumą tiek renkantis temas, tiek jas rengiant. Vadovų kalboje ribos dažnai artikuliuojamos ne kaip draudimai, bet kaip profesionalumo ir viešumo disciplinos forma („taip čia daroma“), kuri ne visada atpažįstama kaip (savi)cenzūra. Tuo pat metu žurnalistų pasakojimuose tas pats mechanizmas atsiveria kaip išankstinis „vartų“ numatymas („rašai jau žinodamas, ko tikisi redaktorius“) ir kaip vidinis kaštų skaičiavimas po patirtų reakcijų. Ana-

litiškai (savi)cenzūrą produktyvu matyti trijuose persidengiančiuose lygmenyse. Mikrolygmenyje ji patiriama kaip individualus sprendimas ir savisauga – tonų, formuluočių, intensyvumo koregavimas arba atsi-traukimas nuo temos, kai numanoma reakcijos kaina tampa per didelė. Mezolygmenyje savicenzūra įtvirtinama redakcijos komunikacijoje ir vartų grandinėje¹⁰: atranka, rėminimas, braukimas, šaltinių hierarchijos, nerašytos taisyklės ir numanomi redaktoriaus lūkesčiai sukuria numanomus redakcinio priimtinumo kriterijus. Makrolygmenyje (savi) cenzūra reprodukuojama per struktūrinius filtrus: nuosavybės ir reklamos priklausomybes, reitingų logiką, privilegijuojamų šaltinių režimą ir minėtą priešiškimą – *flak'ą* kaip organizuotą sankcijų mechanizmą¹¹, kuris sukuria „šaldantį efektą“ net be formalių draudimų. Šie lygmenys jungiasi taip, kad individualus „sveikas protas“ neretai sutampa su tuo, kas lauke tampa savaime suprantama norma – lauko doksa (*doxa*)¹². Todėl ribojimai dažnai įgauna profesionalumo ar atsakomybės kalbą¹³: kai savicenzūra įvardijama kaip „normalus dalykas“ ar „viešo kalbėjimo disciplina“, ji tampa mažiau matoma ir mažiau reflektuojama kaip struktūrinis reiškinys (RV-2; R6; R9).

Toliau skyriuje pirmaisia skiriama, kur baigiasi profesinė atranka ir prasideda savicenzūra (4.1), tada analizuojami struktūriniai filtrai ir temų „neįvykimas“ (4.2), auditorijos sankcijų režimas ir socialinis *flak'as* (4.3), redakcijos vartų mechanika (4.4) bei profesinės tapatybės kaina (4.5). Skyriaus pabaigoje pateikiama rezultatų sintezė (4.6), kuri apibendrina mechanizmų modelį ir paruošia perėjimą į 5 skyrių, kuriame dėmesys perkeliamas nuo mechanizmų prie subjektyvaus lygmens: savicenzūra čia aptariama kaip patirties struktūra – įtampų, abejonių,

¹⁰ DeLuliis, „Gatekeeping Theory“, 12–14.

¹¹ Edward S. Herman ir Noam Chomsky, *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media* (New York: Pantheon Books, 1988), 12.

¹² Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 168-172.

¹³ *Doksa* Senovės graikų filosofijoje – įsivaizdavimas, iliuzinis arba neaiškus įsitikinimas, spėjamas žinojimas, priešingas tiesai ir neginčijamam žinojimui (Žurnalistikos tyrimai, red. past.).

savisaugos impulsų ir vėlesnės refleksijos grandinė. Vienas aiškiausių empirinės medžiagos paradoksų – ambivalentiška informantų laikysena, tame pačiame pasakojime koegzistuojant dvejoms kryptims: viena vertus, redakcijų savivaizdis dažnai formuluojamas nesant riboms, tačiau per saviraiškos laisvę: „mes ne tokioje sistemoje“; kita vertus, praktikoje aiškėja filtravimo veiksmi, kurie remiasi „žalos prevencijos“ ir „pasekmių numatymo“ kalba. Todėl (savi) cenzūra empirinėje medžiagoje dažnai atpažįstama labiau ne kaip ribos ir atviros tylos, o kaip „praeinamumo“ instinktas: rašymas jau žinant, ko tikisi redaktorius, temų nesūlymas, tono perreguliavimas, konteksto „numetimas“ ir reikšmingumo perrašymas („ai, čia nėra taip svarbu“).

Analitiškai šio skyriaus logika remiasi principu: savicenzūra tampa matoma ne vien ten, kur kas nors „uždraudžia“, bet ten, kur spaudimo signalai (politiniai, ekonominiai, redakciniai, auditorijos) virsta vidiniu, iš anksto veikiančiu filtru – „vidiniu redaktoriumi“ – ir perrašo profesinę laikyseną. Nors toliau poskyriai dėliojami analitiškai atskiriant lygmenis ir mechanizmus, empirinėje medžiagoje jie dažnai susisluoksniuoja, todėl kai kurios temos ir epizodai neišvengiamai kartojasi.

3.1. Savicenzūros ribos: nuo profesinės atrankos iki sąmoningo nutylėjimo

Empirinėje medžiagoje nuolat grįžta skirtis tarp redakcinės atrankos – kaip darbo technologijos, ir (savi) cenzūros – kaip nutylėjimo dėl pasekmių. Tačiau šią skirtį komplikuoja tai, kad patys informantai (savi) cenzūros terminą neretai „nustumia“ į kvalifikacijos lauką – pavadina ją profesionalumu, etika ar atsakomybe. R11 (savi) cenzūrą pirmiausia sieja su „objektyvumo disciplina“: „natūralu, kad žurnalistas turi simpatijų ar antipatijų, bet „privalai išlikti objektyvus... negali spinduliuoti simpatijų ir antipatijų“ (R11). Kai operacinis apibrėžimas tyrėjos susiaurinamas iki faktų nutylėjimo be formalių kliūčių, tas pats informantas savicenzūrą „gražina“ į etinius sprendimus: „ar nebus žalos... ar neskelbsiu per jautrios informacijos...“ (R11). Šis apibrėžimų slinkimas yra metodologiškai kritinis: jis rodo, kodėl šiame darbe būtina atskirti

atsakomybės ir (savi)cenzūros logiką. Šiame tyrime taikomas siauresnis savicenzūros apibrėžimas: savicenzūra laikomas faktinės informacijos nutylėjimas tais atvejais, kai nėra formalių, teisinių, etinių ar žalos prevencijos pagrindų jos neskelbti.¹⁴

R1 aprašo naujienų gamybos rutiną kaip nuolatinį trumpinimą ir montажą: „...20–30 sekundžių... atsirenki frazę...“. Toks ribojimas pats savaime nėra savicenzūra – veikiau, formato diktuojamas profesinis veiksmas, kuriame pagrindinis filtras yra laikas, trukmė, žanras. „Neintencionalaus šališkumo“ mechanizmą papildė R6, pasakojantis apie formos kuriamą asimetriją: „politikas viešai kaltinamas: jis vienas, o kaltinančių – dešimt“ (R6). Kai vienoje konflikto pusėje daugiau kalbėtojų, siužeto konstrukcija (citavimo logika, kadru seką, trumpų citatų ir montažo logiką) natūraliai labiau reprezentuoja tą pusę. Todėl disproporcija čia gali būti ne baimės ar spaudimo, o montažo ir laiko apribojimų rezultatas. Vadovų kasdienybės aprašymuose temų atsisakymas dažniausiai figūruoja kaip profesinė atranka, o ne baimės diktuojamas nutylėjimas: „atsisakyti tenka praktiškai kasdien – jei matai, kad nepavyksta, jei tema neišlaiko įdomumo ar aktualumo, atsisakai“ (RV-2).

R9 tą patį mechanizmą sugauna redakcinio darbo metu: „Čia vis tiek komandinis darbas, tekstas pereina du filtrus – autoriaus ir redaktoriaus, ir sprendžiama ar galima ar negalima, o kas iš viso telpa“ (R9). Jis atranką išskaido į informacijos tipus („esminė“, „kontekstinė“, „įdomi“), ir parodo pasikartojantį dėsningumą: kai tekstas turi būti trumpas, „kontekstas“ pralaimi kovą dėl vietos. Tai reiškia, kad dalis tylos žurnalistikoje atsiranda ne kaip sprendimas „nutylėti“, o kaip struktūrinė atrankos pasekmė: kontekstas tampa *pirmąja auka* ten, kur viešumas verčiamas į trumpą, aiškų, „parduodamą“ vienetą. Q.E.D.: ne kiekviena tyla yra baimė; kartais tyla yra konstrukcija.

R8 atranką apibrėžia per portalų „skaitomumo“ logiką: „Aš visada vertinu pagal potencialų skaitomumą, nes naujienų portalai mato skaitomumą realiu laiku: vakar, užvakar, prieš mėnesį, prieš metus. Mes

¹⁴ Bar-Tal, „Self-Censorship as a Socio-Political-Psychological Phenomenon,“ S42-43.

žinom, kas kuriuo metu „paeina“ (R8). Čia ribojimas patiriamas kaip žanro taisyklė: viešumas matuojamas ne vien viešuoju interesu, bet ir reakcijos prognoze, kuri galiausiai konvertuojasi į reitingų logiką ir ekonominį stabilumą. Reikšminga ir tai, kad esant tokiai logikai „misi-jos“ ir komercijos konfliktas ne visuomet subjektyviai suvokiamas kaip konfliktas: „aš tos misijos savo galvoj neturiu“ (R8). Tai rodo, kaip dalis ribojimų normalizuojami iki „taip veikia žiniasklaida“, t. y. anksčiau, nei atsiranda (savi) cenzūros suvokimas.

Kita aiški empirinė linija – „nedėjimo“ ar „neišleidimo“ praktikos, pagrindžiamos žalos prevencija. Redaktorius aiškina, kad prašymų „nerodyti“ atveju sveriamą naudą ir žalą: „Jei matome, kad žmogui poveikis būtų aiškiai neigiamas, o visuomeninės naudos beveik nėra – galime atsisakyti“ (RV-2). R1 pateikia panašią ribą: „gera ir skambi frazė“ atmetama kaip „neetiška“ (R1). Šiuose pavyzdžiuose ribojimas gali būti paremtas profesinėmis normomis. Būtent šią ribinę zoną aiškiai išskleidžia R11 pateiktas TV epizodas: po interviu apie sužalotą paauglį gydytoja „pradėjo kvatoti“, ir tada kyla klausimas, „ar išleisti į eterį tą reakciją“, nes „viena ar dvi sekundės eteryje gali labai stipriai pakenkti pašnekovui“ (R11). Informantas tai linkęs vadinti savicenzūra, bet pagal šio darbo operacinį apibrėžimą tai pirmiausia yra žalos prevencija: sprendimas ne nutylėti socialiai reikšmingą faktą, o suvaldyti toną ir afektą, kad nebūtų sukurtas disproporcingas, nereikalingas įžeidimas. Vis dėlto empiriškai šis epizodas yra vertingas kitaip: jis parodo, kaip realioje redakcijų kalboje „savicenzūra“ išsiplečia iki mikro-sprendimų apie sekundes, intonaciją ir reputacinę žalą, o racionalizacija ateina per profesionalumo kalbą: „Profesionalas turi pagalvoti apie pasekmes: kam to reikia ir kokią žinutę siunti...“ (R11).

R12 „nedėjimo“ praktiką sutankina dar labiau, vardydamas kelias jo priežastis: neapykantos kalbą ir įstatymines normas, šaltinių apsaugą, dezinformacijos/provokacijos riziką, įrodymų trūkumą (R12). Šioje vietoje aiškėja svarbi metodologinė įžvalga: kasdienėje kalboje „nedėjimas“ dažnai automatiškai sutapatinamas su (savi) cenzūra, nors jis gali būti įprasta profesionalios atsakomybės forma – teisės, saugumo ir eti-

kos. Dėl to ribos tarp atsakomybės ir savicenzūros interviu medžiagoje nuolat „ištirpsta“ – ir tyrimo analizė privalo jas vėl atkurti, kad šio reiškinių esmė nepranyktų profesionalumo retorikoje.

(Savi)cenzūros branduolį empirinėje medžiagoje atpažinti lengviausia tada, kai pats informantas sprendimo ašį suformuluoja per numanomą sankciją. R1 tai įvardija gana tiesmukai: „...kai nori pasakyti, bet bijai reakcijos...“ (R1). R2 pateikia atgrasomojo poveikio atvejį (*chilling effect*) kaip variantą po institucinės reakcijos: po aštresnio siužeto ir politinių skambučių atsiranda vidinė kontrolė – „Kitą kartą rengdamas politinį siužetą dvejoji: ar nebus *per daug* kritikos“ (R2). Čia (savi)cenzūra pasirodo ne tik kaip fakto nutylėjimas, bet ir kaip intensyvumo, akcento, kritikos laipsnio perreguliavimas. Žinių tarnybos vadovas karą Ukrainoje apibūdina kaip situaciją, kur riba persikelia į akcentų lygmenį: svarstoma, „ar verta akcentuoti temas apie problemas Ukrainos viduje..., kai vyksta egzistencinė kova“, nes tai gali būti „nenaudinga“ (RV-1), tačiau kartu pabrėžiama, kad „jeigu visiškai neliesti [=neaptarinėti] jautrių temų, patikimumas nukenčia“ (RV-1). Šis epizodas svarbus tuo, kad parodo: (savi)cenzūra dažnai veikia kaip legitimumo ir viešumo argumentas – „nauda“, „patikimumas“, „strateginis kontekstas“ – kuomet sprendimo kaina ir misijos logika ima konfliktuoti.

Patirtis, kuria dalijasi R7, ryškiai parodo cenzūros ir savicenzūros kontinuumą: kai „tu negali rašyti apie tam tikrų dalykų, kurie liečia žiniasklaidos interesus arba didžiųjų užsakovų interesus, tai yra cenzūra. Tik ne savicenzūra“ (R7). Savicenzūra atsiranda vėliau – kai pasikartojantys draudimai pradeda veikti kaip vidinis filtras. Jis aprašo etapais vykstantį mokymąsi: kai tau „vieną, antrą, trečią kartą sako ‘To nedarylim’, tu trečią–ketvirtą kartą... pradedi galvoti: ‘... gal geriau nekišiu rankų į...’ Nu kam man problemos? Ir numeti temą“ (R7). Tai yra savicenzūra kaip adaptacija: ne vienkartinis „bailumas“, bet sankcijų atminties suformuotas instinktas.

Kaip pasekmių atmintis savicenzūra išnyra ir R4 istorijoje. Žurnalistui iešai sukritikavus teisingumo ministrę Eveliną Dobrovolską ir jos iniciatyvą dėl drausminės bylos Ignui Vėgėlei, LRT etikos kontrolierė

pripažino jį pažeidus LRT etikos kodeksą. Galiausiai nuobaudą teko ginčyti teisme ir, nors teismas ją panaikino, procesas, trukęs „metus ar pusantrų“ paliko ryškų neigiamą emocinį įspaudą: „Antros tokios istorijos nesinori“. Cenzūra čia veikia kaip įvykis, o savicenzūra – kaip jo tęsinys: po išgyventos patirties žmogus ima rašyti rečiau, atsargiau, mažina matomumą („daug mažiau rašau „Facebooke“... esu išivedęs savicenzūrą“) (R4). Ši lūžį sustiprina R4 ankstesnis profesinis idealas („Pagrindinė taisyklė – nemeluok. Jeigu žinai, kad tekste tik pusė tiesos, taip nedaryk“), nes tai leidžia matyti savicenzūrą ne kaip „charakterio“ bruožą, o kaip struktūrinio spaudimo per jėgą įskiepytą režimą (R4). Šioje vietoje – ribų internalizavimas susišaukia su Bourdieu aprašoma lauko doksa – nerefleksyvių „savaimė suprantamybių“ sistemą, nustatančią, kas vertinga ir priimtina. Taip pat su habitus – iš anksto įdiegta nuostatų sistema, besikonvertuojančia į praktiką.¹⁵

Vidinio priimtimumo žemėlapi be menkiausios dvejonės formuluoja R3: „Savicenzūra – kai žurnalistas rašo tekstą jau žinodamas, ko iš jo tikisi redaktorius“ (R3). Tai sujungia *mikro* ir mezolygmenis: vidinis „pasisaitysmas“ įsijungia dar prieš redagavimo intervenciją – žurnalistas apkarpo kampus, prigesina toną ar renkasi „saugesnį“ žodyną, nes nujaučia, kas praeis pro vartus. Ši savicenzūros ribų komplikuotumą papildoma ir kito žurnalisto pasakojimas. Jis aprašo redakcijos sprendimą „šitos temos gal nereikėtų ‘klibinti’... nes paskui gali būti blogas efektas... ateity vis tiek projektuojama, kad tu bendrausi su tais asmenimis“ (R12). Tai atitinka savicenzūros branduolį kaip numanomų kaštų skaičiavimą (santykiai, prieiga prie šaltinių, ateities rizika), net jei pats informantas normatyviai nuo tokios laikysenos atsitraukia („man tai prieštarauja žurnalistikos esmei... tada neatlieki funkcijos iki galo“) (R12).

Galiausiai, interviu procese atsiveria ir priešingą trajektoriją – atvirą nedalyvavimą kaip reakciją į vartų spaudimą. R5 konfliktiniame epizode atsisako dirbtinai keisti teksto rėminimą „vien dėl intrigos“ ir prašo nuimti pavardę: „...redaktorius norėjo... aštresnio politinio kam-

¹⁵ Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 164–168.

po, kurio realybėje nematau... atsisakiau perrašyti tekstą... paprašiau nuimti mano pavardę... nenorėjau dirbtinai supriešinti..." (R5). Čia ne tiek svarbus „heroizmas“, kiek spaudimo anatomija: mezo lygmens spaudimas gali būti toks stiprus, kad išprovokuoja tapatybinę reakciją ir autorystės atsitraukimą („labai supykau. Net verkiau... siutino pati idėja, kad dėl skaitomumo... istoriją papasakojam visiškai kitaip, nei ji yra..." (R5).

Apibendrinant šiame poskyryje matomos trys pasikartojančios ribų zonos. Pirma, profesinė atranka (formatas, rutina, vietos ekonomika) sukuria „tylą“, kuri nebūtinai yra savicenzūra (R1; R6; R9; RV-2). Antra, etika/teisė/žalos prevencija dažnai pačių informantų vadinama savicenzūra, nors analitiškai tai yra atsakomybės logika, o ne demokratinę misiją ardantis nutylėjimas (RV-2; R11; R12). Trečia, savicenzūra siaurąją prasme empirinėje medžiagoje atsiranda tada, kai informacija (ar jos kampas/intensyvumas) galėtų būti viešinama, tačiau sprendimas ją slopinti organizuojamas numanoma kaina (reakcija, *flakas*, santykių praradimas, procedūrinė našta) arba, rečiau, strategine nauda (socialinio/ekonominio kapitalo kaupimas) (R1; R2; R3; R4; R7; R12). Ši skirtis svarbi, nes leidžia vėliau nuosekliai atsekti, kur konkrečiai „išsijungia“ savicenzūros mechanizmas – ar jis kyla iš struktūrinių filtrų, iš redakcijos vartų, iš auditorijos sankcijų režimo, ar iš vidinės profesinės adaptacijos, kuri per racionalizacijas („profesionalumas“, „sveikas protas“, „atsakomybė“) paverčia ribojimą mažiau matomu ir mažiau reflektuojamu.

3.2. Struktūriniai filtrai: nuosavybė, reklama, reitingai ir temų „neįvykimas“

Makrolygmens spaudimas – per kurią stabdomos temos – žurnalistų pasakojimuose atsiveria kaip nuosavybės ir reklamos logika: temos nebūtinai draudžiamos – jos dažnai ignoruojamos ar perstumiamos į „neutralumo“ režimą. Norint išlaikyti analitinį aiškumą, šiame poskyryje filtras matomas keturiais persidengiančiais pjūviais: (1) nuosavybės/savininko interesų režimas, (2) reklamos ir komercinės priklausomybės

disciplina, (3) reitingų–skubos–aktualumo logika, (4) šaltinių režimas ir „oficialumo skydas“. Šių pjūvių sandūroje ir gimsta temos „neįvykimas“ – svarbiausia šio skyriaus empirinis faktas.¹⁶

R7 „redakcinės politikos“ pavyzdys rodo, kad struktūriniai interesai kartais tampa net prioritetine darbotvarke. Jis mini situacijas, kai politinės ar verslo įtakos tiesiogiai susijusios su žiniasklaidos priemone ar rinkos žaidėju, ir tada vieniems tai tampa „top“ tema, kitiems – ne. Ypač aiškus jo pavyzdys – įstatymai, ribojantys reklamos rinką (pvz., azartinių lošimų reklamos ribojimai): „Komerceinei žiniasklaidai tai „skaudu“, dar filtras veikia dviem kryptimis: jis ne tik nutyli, bet ir iškelia – priklausomai nuo to, kur yra interesas,“ (R7). Tai svarbu, nes čia matomas filtras, kuris sprendžia, kas tampa „dideliu įvykiu“, o kas lieka „ne mūsų“. R2 šį mechanizmą sukonkretina redakcijos priklausomybės nuo koncerno interesų kalba: „Ten buvo aišku, kam priklauso kanalas – dideliame koncerno... Verslo temose... labiau atspindėdavome jų lūkesčius, o kitos pusės kartais ir neieškodavome“ (R2). Analitinis šios citatos svoris slypi praktikoje, kurioje nutylėjimas prasideda dar iki klausimo suformulavimo, kai „kitos pusės“ paieška tampa nebūtina. Čia šaltinių režimas sutampa su nuosavybės režimu: privilegijuojama „savų“ pateikiama versija, o alternatyvi pusė tampa „nebūtina“, netgi „nepageidaujama“.

Tą pačią nuosavybės / ryšių lygmens logiką artikuliuoja ir kitas informantas: jei žiniasklaidos priemonę tiesiogiai ar netiesiogiai valdo ar su ja susijusi didelė bendrovė, „natūralu, kad apie ją blogai nerašys“ (R7). Esminė detalė – šiai kontrolei nereikia komandos: pakanka bendro žinojimo, kas yra „savi“, kad „neliečiamybė“ imtų veikti kaip iš anksto įrašyta riba. Šis filtras empiriškai pasiekia ir „križės režimo“ lygmenį. R12, kalbėdamas apie komercinį kanalą, nuosavybės filtrą nusako kaip virš galvos pakibusią struktūrą: „... televizijoje... viršuj... stovi koncernas... didžiulio koncerno skandalas... klausimas ore: „Kaip mes dabar turim elgtis?““ (R12). Čia svarbus pats klausimo pobūdis: ne „kas tie-

¹⁶ Edward S. Herman ir Noam Chomsky, *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media* (New York: Pantheon Books, 1988), 12.

sa?“, ne „ką žinome?“, o „kaip elgtis?“ – t. y. kaip suvaldyti viešumą taip, kad jis neatsitrenktų į „viršų“ – tuos kas valdo. R12 tęsia šią liniją dar tikslesne „leidžiamos kalbos“ formule: „... pasirinktas maksimalus neutralumas: faktų konstatavimas... Kai bus daugiau oficialios informacijos... Bet puikiai supranti, ką tai reiškia“ (R12). Neutralumas čia veikia kaip saugiklis: oficialūs šaltiniai tampa skydu, o esmė paliekama „tarp eilučių“. Todėl šią patirtį galima vertinti, kaip vieną gryniausių „filtro be draudimo“ pavyzdžių.

R13 pasakoja apie patirtį profesinio kelio pradžioje, kurią išgyveno įsidarbinęs viename Lietuvos laikraštyje – pirmajame XXI amžiaus dešimtmetyje. Informantas pateikia grubios struktūrinės cenzūros etaloną: „Ten ne „savicenzūra“. Ten buvo diktatūra... proteguojami konkretūs verslo interesai... buvo neliečiamųjų... komandos iš viršaus... įrankis suvedinėti sąskaitas, išmušinėti pinigus...“ (R13). Šis epizodas leidžia matyti, kad tai, kas kitur veikia kaip „užuomina“, čia veikė, kaip tiesioginė komanda, o tema „neįvykdavo“ todėl, kad taip liepta. Galiausiai nusprendęs išeiti iš darbo, kuriame „žurnalistika“ tebuvo parodija, R13, kaip paskutinį lašą nupasakoja epizodą, kai ji pasikvietė vadovai: „Mane iškvietė „ant kilimo“... arba paklūsti sistemai, arba eini lauk“ (R13). Čia nuosavybės/reklamos interesas persimeta į darbo logiką: turinys tampa ne tik tekstu, bet ir „santykių“ klausimu – nesąžiningu, tačiau brangiai kainuojančiu. Galiausiai, R13 pasakojime aiškėja, kad nuosavybės filtras nėra vienkartinis epizodas. Dirbdamas jau kitoje vietoje, susidūrė su panašia patirtimi – kurioje žurnalistiką bandoma paversti verslo interesams tarnaujančiu viešųjų ryšių projektu: „... nusi-pirko vienas įtakingas savininkas... vėl tas pats... savininkų interesai... nurodymai „atidirbinėti“... savęs kišimas į turinį...“ (R13). Čia aiškiai matoma, kaip savininkas tampa lauko galios centru, o redakcija – jo orbitos dalimi: turinio autonomija traukiasi ne dėl vienos konkrečios temos, o dėl struktūriškai pasikeitusio valdymo.

Jei nuosavybė sukuria „neliečiamybės“ zonas, tai reklama sukuria kasdienį disciplinos režimą: spaudimas ateina ne kaip draudimas, o kaip „prašymas“, „užuomina“, o kartais – kaip atviras sandoris. Žinių

tarnybos vadovas ekonominių filtrą konkretina per spaudimo signalus, kurie ateina kaip moralinis šantažas: institucijų atstovai yra sakę „blogai atspindėjote istoriją“ (RV-1). Jis taip pat pastebi, kad tokie bandymai „dažniau ateina iš valstybės institucijų nei iš verslo“ (RV-1), nes čia „susipina pinigų ir valdžios iliuzija“ (RV-1). Ši detalė svarbi: filtras nėra tik „rinkos žaidėjų“ reikalas – jis veikia ir viešajame sektoriuje, kai reklama tampa svertu. Šią discipliną be eufemizmų aprašo R3: „Parašai kritišką tekstą apie didelį prekybos tinklą ar koncerną... Skambina: „Jums pinigų nereikia?“ ir „Ateina žmogus ir tiesiai pasako: „Nerašot – mes jus prenumeruojam““ (R3). Čia „filtras“ yra tarsi pasiūlymas: pinigai už tylą. Tokio tipo pasiūlymai kuria iš anksto numanomą ribą, kuri vėliau tampa „sveiku turinio koregavimu“. R7 pasakojimas leidžia tiksliau pamatyti, kaip reklamos spaudimas institucionalizuojamas per tarpinę grandį – komercijos/pardavimų skyrių. Jis aprašo situacijas, kai pardavimų žmonės ateina su „prašymu“, kuris realiai veikia kaip spaudimas: „Žiūrėkit, gal dabar nedarykit kritiškų straipsnių apie vieną ar kitą užsakovą, nes deramės dėl metinio kontrakto“ (R7). Esminis mechanizmas čia prevencinis: net jei kritinės publikacijos neplanuojamos, jie „apsidraudžia“ klausdami: „Ar jūs tikrai nieko neplanuojat?“ (R7). Tai reiškia, kad filtras tampa režimu: redakcija gyvena nuolatinėje nuojautoje, kad kažkas kažkur „derasi“.

Dar ryškesni šios logikos kontūrai aiškėja R9 pasakojimo epizode, kur redaktorius žurnalisto prašė nerengti jo sugalvotos temos, kurioje žurnalistas ruošėsi gvildinti vienos valstybinės įmonės problematiką, ir tema esą net nebuvo skandalinga. Išgirdęs tokį sprendimą jis reflektuoja: „Aš tada pagalvojau: pati istorija gana menka, bet net dėl tokių smulkmenų verslas siekia saugoti įvaizdį.“ R9 šį mechanizmą apibendrina taip: „Vis tiek atrodė keista: verslas paskambina – ir mes „gražiai“ neberašom.“ Ši formuluotė rodo, kad kontrolė gali veikti ne kaip tiesioginis draudimas, o kaip socialiai priimtinas prašymas ar užuomina. R9 net suformuluoja klausimą, kuris išplečia epizodą iki struktūros diagnozės: „jei dėl „menkos“ istorijos vyksta toks... „šū***imas“, tai kas vyksta, kai temos rimtesnės?“ Kitaip tariant, struktūrinio filtro galia matuojama ne

tada, kai jis stabdo „didžią“ temą, o tada, kai jis stabdo „menką“ be jokio triukšmo – kas leidžia situaciją matyti labiau rutininę, nei kaip išimtį.

R8 tą patį įtakų ir redakcijų priklausomybės režimą aprašo kasdieniškai – kaip iš anksto žinomo atoveiksmio skaičiavimą: „Būna verslo temų. Žinai, kad su kokia nors įmone yra didelė sutartis. Supranti: jei parašysi, gali būti atoveiksmių – kas nors paskambins iš kito skyriaus ir sakys: gal čia kažką... Tai būna – ištrini ką nors“ (R8). Čia svarbi pati formuluotė „ištrini ką nors“: tai yra filtras, kuris veikia ne per draudimą, veikia per aišką pasekmės nuojautą. Informantas pateikia ir gyvą spaudimo per tiesioginę komunikaciją pjūvį – skambučiai iš įmonių ne vien „prašo“, bet ir naudoja emocinį ar agresyvų drausminimą. Jis sako, kad po publikacijų „dažnai paskambina ir pasako, ypač kai išeina kas nors, kas nepatinka“, o taktika priklauso nuo skambinančio statuso: „Tie, kas užima žemesnes pareigas, paprastai prašo arba verkia... buvo, kad skambino vadovai ir keikė rusiškais keiksmiais“ (R8). Žurnalistas aiškiai įvardija galimą šių veiksmų paskirtį: „gali būti, kad tikslas toks ir yra: jeigu leidžia sau skambinti ir išsilieti ant žurnalisto, kad kitą kartą žurnalistas rašytų atsargiau – įsijungtų savisauga“ (R8). Tai yra „mokymas“ per patirtį: net jei formaliai niekas neuždraudė, pats kontaktas su agresija gamina ateities atsargumą.

Ryškų pavyzdį, kaip komercinės galios bando sabotuoti viešojo intereso informaciją net tada, kai ji jau publikuota, pateikia R7. Redakcija parengia medžiagą palygindama vaistų kainas skirtingose vaistinėse, ir tada „per dešimt minučių atbėgo pardavimų žmonės: „Čia labai blogai, mums jau skambina vaistinių tinklai – negalima taip daryt“ (R7). R7 reakcija („Kaip suprast negalima?“) yra analitiškai reikšminga: ji parodo konfliktą tarp žurnalistinio „teisėtumo“ (informacija tikra, visuomeniškai reikšminga) ir komercinio „leistinumo“ (užsakovų interesai). Kitas žurnalistas ekonominių filtrą įvardija kaip pusbalsį, kuris veikia be tiesioginės komandos: „Esu girdėjęs... kai kažkas iš rinkodaros pasako: ‘šita tema mums nepalanki, nes turim sutartį su tuo ir tuo’. Taigi tau tiesiai nepasako ‘nerašyk’, bet tu supranti“ (R10). Čia esminis yra „tu supranti“: draudimas nereikalauja formuluotės – užtenka užuominos, kuri palieka žurnalistą vieną su sakiniu, kurio niekas garsiai nepasakė.

Trečias filtras – reitingų ir aktualumo režimas – dažnai veikiantis tyliu nei reklama, bet ne mažiau sistemiškai. Čia „tema“ yra ne tik turinys; tai ir klausimas, ar ji laiku „pataiko“ į srautą, ar sugeba konkuruoti, ar apskritai verta resursų. Pavyzdžiui, R11 temų atmetimo mechaniką įvardija pragmatiškai: „...prodiuseris gali pasakyti, kad šiandien yra svarbesnė kita tema, sprendimai, pagal laiko ir svarbumo kriterijus“ (R11). Tai yra vartų logika, kuri sukuria realybės hierarchiją net be tiesioginio spaudimo: šiandien įvyksta tai, ką *vartai* pripažįsta svarbesniu. R11 tuo pačiu aprašo skubos režimą kaip profesinį 24/7 refleksą: „Žurnalistas realiai dirba 24 valandas per parą: turi jausti srautą, numatyti, kas bus aktualu rytoj“ (R11). Čia konkurencinė skuba tampa darbo laiku¹⁷, kuris niekada nesibaigia, ir spaudimu neatsilikti nuo „rytojaus“. Toks režimas pats savaime filtruoja: dalis temų neįvyksta ne todėl, kad uždrausta, o todėl, kad nespėja „pataikyti“ arba pralošia srautui.

R12 nurodo svarbu patirties kontrastą: „Lyginant visuomeninį transliuotoją su komercinio kanalo grupe... ten būdavo daugiau įrodinėjimo, kodėl tema aktuali. Dabar tu atsineši temą ir tavim pasitiki“ (R12). Čia matomas struktūrinis filtras kaip „aktualumo įrodinėjimo“ pareiga: vienur tema turi būti parduota (rinkos logika), kitur, anot jo, veikia pasitikėjimo/misijos režimas. Tai tiesiogiai siejasi su temų „neįvykimu“: jei tema neišlaiko „įrodinėjimo“ slenksčio, ji gali net nepasiekti gamybos. Reitingų logika, kaip kasdienė norma, pasirodo ir R5 epizode, kur „kabins / nekabins“ tampa filtro sakiniu: „Čia per mažai problemišku – nekabins“ (R5). Ši frazė svarbi todėl, kad parodo filtro veikimą dar iki teksto: tema atrenkama pagal tai, ar „kabins“. Šitoks redakcinis kriterijus perrašo tikrovės pateikimo formą. R6 pateikia dar vieną posūkį: net kalbos aiškumas subordinuojamas paspaudimų – „klikų“ logikai. „...jeigu visi būtume politikorektiški, antraštės būtų aiškios, jas žmonės mažiau spautų“ (R6). Tai leidžia matyti, kad dalis dviprasmybės, aštrumo ar „skandalingumo“ yra ne vien ideologinis konfliktas, o komercinis instrumentas: kalba čia tampa dėmesio rinkimo technologija. R4 apra-

¹⁷ Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 168-172.

šo, kaip monetizacija perstato informacijos architektūrą: „... apverstos piramidės principas dabar dažnai paslepia giliau, kad žmogus sumokėtų...“ (R4). Tai – kontrolė ne priimant sprendimą „neišleisti“, o pagal matomumą: informacija ne uždraudžiama, tačiau perstumdoma taip, kad pasiektų mažiau.

Struktūrinis filtras veikia ir įvertinant, kaip informacija apskritai pasiekia redakciją: kas ją suteikia, kada, kokiomis sąlygomis, ir kiek „kita pusė“ išvis yra pasiekiamas. R10 „nekaltus“ spaudos pusryčius įvardija kaip bandymą „parodyti, kokie mes faini“. Bet ypač aštriai pasisako apie vadinamąjį „off the record“ – politikų kvietimą žurnalistams, kuriame žadama privačiai, be įrašų papasakoti neva naudingą informaciją. R10 vadina tai „nuostabia terpe manipuliuoti žurnalistais ir viešąja nuomone“ (R10). Jo reakcija („Nė velnio.“) veikia kaip šaltinių režimo diagnozė: „*ekskliuzyvas* dažnai ateina su nematoma sąlyga, jis būna surežisuotas taip, kaip tam tikrai politinei jėgai patogiu. Mat informacijos, kuri yra nenaudinga, natūraliai, nepasakosi.“

Kad dalis nutylėjimų gali būti įmontuoti į institucijų komunikacijos pasiūlą, parodo ir R2 žurnalistės patirtis COVID pandemijos kontekste: „Spaudos konferencijose tokios informacijos niekas pats savaime nepateikdavo, apie šalutinius poveikius reikėdavo „ištraukti“ klausimais“ (R2). Tai reiškia, kad žurnalistas privalo ne tik atrinkti, bet ir aktyviai bandyti išsireikalauti informacijos, kuri institucijai yra nepatogi. Šią šaltinių informacijos kontrolės režimo logiką papildė R8: „Žurnalisto darbas tampa ne toks – „surenki nuomones ir pateiki“, bet: „išvis gauk komentarą“. Ir pabrėžia, kad vis dažniau normalizuojamas būtent *neatsakymas*: „Dažnai matai publikacijose: „kreipėmės, bet neatsakė“. Tas neatsakymas, uždarumas – čia problema“ (R8). Šis filtras parodo klastą, nes savaime tai nėra cenzūra nei (savi) cenzūra, tačiau praktiškai sumažina galimybę sukurti reportažą ar straipsnį, pateikiant kuo išsamesnį paveikslą ir atspindint „abi puses“.

O kai šaltinių režimas susiduria su nuomonės klimatu ir vertikaliomis įtakomis, atsiranda ekstremalūs epizodai. R3 pasakojime apie rinkėjų apklausą (angl. *exit poll*) pasirodo bandymas iš aukščiau „sutvarkyti“

realybę: „Taip negali būti. Patvarkom – perstumiam procentus, kad gautųsi, jog laimėjo Adamkus“ (R3). Čia filtrai susisluoksniuoja: *vartų* galia, reputacinė baimė, nuomonės klimatas, vardu: „taip negali būti“. Ir tai indikuoja institucijos norą išvengti *flako* – baudžiančio atoveiksmio.¹⁸

R3 pabrėžia, kad ir anksčiau, ir šiandien žiniasklaidos lauke vis dar želia darbotvarkės formavimo (naujienu tinklelio) cenzūros piktžolės: „Yra galbūt žmonių, apie kuriuos tiesiog nerašoma. Net kai galima rašyti... Tai kitas cenzūros būdas – ne išbraukti tekste, o ignoruoti įvykį“ (R3). Ši citata yra raktas: kontrolė gali veikti anksčiau už tekstą – pačiame pasirinkimo etape. R9 parodo, kad perrėminimą gali atlikti ir visa ekosistema: „Yra dar agentūrų specifika: agentūros tekstus perspausdina naujienu portalai ir jie laisvai keičia antraštes. Kartais pakeičia taip, kad iškraipo mintį arba prideda skandalingumo“ (R9). Taip filtras tampa išorinis: tekstas virsta žaliava, o antraštė — ginklu, kuris iššaukia *flaką* (priešiškumą) net tada, kai autorinė intencija buvo kita. O esant praktikoms, kai antraščių sprendimai žurnalistams nepriklauso, tačiau po antraštėmis – jų tekstai ir pavardės, sako, neretai tokius sprendimus gesinantys: „Kartais, kai matai, kad situacija beviltiška, parašai portalui: „Jūs iškrepėt, žmonės piktnasi – gal mažiau skandalingumo.“ (R9). Ši grandinė svarbi ir savicenzūros perspektyvai: jei žinoma, kad turinys bus perrėmintas *klikbaito* logika, atsargumas gali įsijungti dar prieš rašymą.

Šiame poskyryje empirinė medžiaga leidžia pagrįsti esminę išvadą: struktūriniai filtrai veikia ne vien atvirai draudžiant, bet dažniausiai leistinumo slenksčiuose, kai (a) sukuriama „neliečiamybė“ (nuosavybė), (b) disciplinuojama per pajamų santykius (reklamos ir pardavimų grandį), (c) filtruojama per spartą, aktualumą ir klikų logiką (reitingus), (d) apribojama per oficialumo ir uždarumo režimus (šaltiniai). Šių filtrų galutinis produktas – temų „neįvykimas“: ignoravimas, nepasiūlymas, neutralumo skydas, perrėminimas arba *lankstus* nutylėjimas (R3; R7; R9; R12). Tai tiesiogiai parengia kitą poskyrį: kai tokia architektūra vei-

¹⁸ Edward S. Herman ir Noam Chomsky, *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media* (New York: Pantheon Books, 1988), 12.

kia nuolat, savicenzūra tampa ne vien individualia baime, o iš anksto įrašytu orientyru – sprendimu: ką „apsimoka“ aptarti ir ką geriau palikti už viešumo ribos net nepaverčiant konfliktu.

3.3. Auditorijos sankcijos ir socialinis spaudimas: reputacinė baimė kaip kasdienis veiksnys

Informantų patirtys rodo, kad auditorija veikia ne tik kaip informacijos gavėja, bet ir kaip sankcijų institucija. Šis spaudimas gali būti tiesioginis – puolimas, viešas pasmerkimas, reputacinės atakos – arba netiesioginis, kai žurnalistas numato galimą neigiamą reakciją ir dėl jos koreguoja toną ar temą. Noelle-Neumann tylos spiralinės (angl. *spiral of silence*) teorijos prasme čia veikia izoliacijos baimė: žmonės linkę slėpti poziciją, kai jaučia, kad ji prieštarauja vyraujančiam nuomonės klimatui, nes viešas pasisakymas gali reikšti socialinę kainą. Šitaip tylėjimas tampa prevencine strategija — ne „neturiu nuomonės“, o „turiu, bet jos viešinimas per brangus“¹⁹. Tokia logika veikia dviem kryptimis: baudžiama *po* publikacijos, bet dar svarbiau – ji veikia prevenciškai *prieš* publikaciją, kai sprendimas tampa kaštų skaičiavimu: ne „ar turiu ką pasakyti“, o „ar verta mokėti kainą už tai, ką pasakyčiau“. R7 „temų neįvykimo“ logiką perkelia į kultūrinių karų sritį: kai žurnalistas mato, kad tema gali iššaukti neigiamą reakciją (ypač iš nuomonių lyderių) ir kai ant teksto bus pavardė, autorystė tampa reputacijos dalimi, todėl atsiranda mechanizmas – tema net nepasiūdoma redaktoriui (R7). Tai yra filtras, veikiantis dar iki vartų: vartai ne „uždaro“ – jų net nepasiekiamo.

Vadovų pasakojimuose auditorijos ir aplinkos spaudimas dažniausiai įgauna būtent „nuomonės klimato“ formą. Redaktorius sako, kad kartais „žurnalistai vengia sakyti tai, kas prieštarauja vyraujančiai burbulo nuomonei“, nes „kai daug kartų girdi tą patį, pradedi abejoti savimi“ (RV-2). Šis „abejojimas savimi“ veikia kaip kolektyvinės atmosferos produktas, kurį tiesiai įvardija kaip „psichologiją ir minios spaudimą“ (RV-2). Kitaip tariant, disciplinuoja ne vien komentarai, bet pati

¹⁹ Noelle-Neumann, „The Spiral of Silence,“ 44-45.

aplinka: kartojamas fonas, kuriame vienos pozicijos tampa „normalios“, o kitos – rizikingos. Šita pati logika matoma ir R2 COVID kontekste, kur riba apibrėžia kolektyvinį mikroklimatą: „Būdavo, stovime kartu ir kalbos sukasi: „šitas pasiskiepijo, o tas – ne“...“ (R2). Ir tada atsiranda savicenzūros šešėlis, verčiantis apmąstyti, ką galima sakyti garsiai, mąstant, kaip į tai bus reaguojama: „Aš ne visada sakydavau savo vidinę nuomonę – tam, kad nekonfrontuočiau. Ne iš noro „patikti“, o kad nesipyktume“ (R2).

Pastebėtina, kad kartais auditorijų sankcijų režimas ateina kaip mandagus prašymas, kuris vis tik stumia žurnalistą link tono korekcijų. R11 pasakoja apie kalbinamų pašnekovų norus: ‘parodykit mane gražiai’... ‘parodykit lieknesnę’“ (R11). Tai nėra agresyvus *flakas* – bet vis dėlto bandymas kontroliuoti įvaizdį, informacijos atspindėjimo funkciją turintį reportažą bandant paversti derybų zona dėl asmeninio intereso. Svarbu pastebėti: tokie prašymai net neįvardijami kaip spaudimas, nes jie pateikiami šypsantis. Tačiau jų kryptis – perkonstruoti tikrovę saugesnio, švelnesnio, mažiau rizikingo vaizdo link. Kai tema aprėpia kontraversiškus asmenis ar poliarizuotas stovyklas, auditorijos spaudimas tampa tiesioginis – jis įvardijamas kaip prognozuojama reakcija, kurią reikia „atlaikyti“. R12 tai suformuluoja kaip racionalų klausimą: „Ką tu gausi kalbindama tą žmogų? Gausi daug *hate* (=neapykantos), daug dezinformacijos... net nuomonė turi ribas...“ (R12). Šitai reputaciją bandoma paversti valiuta: kalbinimas nėra tik profesinis veiksmas – tai sprendimas, ar konfliktas vertas tavo vardo. Šioje vietoje „hate“ susijungia su kitu, dar skausmingesniu nervu – baimė tapti platforma. R12 sako: „Tu gali tapti dezinformacijos kanalu, rupu...“ (R12). Tai jau ne vien izoliacijos baimė, o profesinės tapatybės baimė: ne tik „mane puls“, bet „aš pats tapsiu mechanizmo dalimi“. Tokiu režimu savicenzūra gali būti racionalizuojama ne kaip bailumas, o kaip misijos apsauga: ribos atsiranda ten, kur baimė prarasti patikimumą tampa didesnė už norą „duoti balsą“.

Hermano ir Chomsky‘io aprašytas organizuotas neigiamas atsakas dažnai pasireiškia ne kaip tiesioginis draudimas, o kaip procedūrinis,

institucinis ar reputacinis spaudimas. R12 pasakoja, kaip politikai ir kiti veikėjai spaudžia per iš anksto numanomą nepasitikėjimą ir sankcijų grėsmę: „...jūs čia vis tiek iškirpsit’... kartais grasinimais, kad žurnalistas gali sulaukti sankcijų... kreiptis į etikos komisijas ar Žurnalistų etikos inspektorių...“ (R12). Šito mechanizmo esmė – net ne bandymas įrodyti, kad informacija netiksli ar neteisinga. Siekiama padaryti taip, kad jis kainuotų: laiko, nervų, baimės dėl reputacijos. Šalia „kietų“ procedūrų egzistuoja ir pilkoji zona – nuolatinis primygtnumas, kuris oficialiai lyg ir nieko nereikalauja, bet kuria spaudimo foną. R12 tai įvardija kaip skubinimą: „Rašinėjant „Ei, kada *paleisite* reportažą?... lieka neaiški riba, ar tai tiesiog smalsumas ar spaudimas“ (R12). Būtent ši neaiški riba ir yra *flako* stiprybė: kai spaudimas neaiškus, jį yra lengviau internalizuoti. Pandemijos epizode R10 atsiranda scena, kur *flakas* pasigirsta skambutyje: po publikacijos jam paskambino „žinomas viešosios erdvės komentatorius“ ir prašė, kad jis tam tikros informacijos neskelbtų – „nereikia čia problemų“ (R10). Profesinis sprendimas nesikeičia („informavau redaktorę... turėjau įrašytą pokalbį... rašau taip, kaip yra“), bet kūnas gauna atmintį: „Jaučiausi labai prastai... („šūdinai“)“ (R10).

Auditorijos sankcijos dažnai veikia per etiketes: jomis žmogus sutraukiamas į vieną žodį ir taip atimama teisė į niuansą, argumentą ar kontekstą. R3 įvardija viešą puolimą, kuris sekė po vienos publikacijos, kaip nepakeliamą svorį: „Tada prasidėjo toks puolimas, kad nebeįmanoma buvo atlaikyti, neapskaičiavau jėgų“ (R3). Pasimato etikečių režimo veikimas tylos spiralės principu: „Jei keli klausimus – esi „paksistas“, vėliau – „vatnikas“, prorusiškas“ (R3). Etiketė atimama teisė klausti ir tuomet suveikia slidus dalykas: reputacinė baimė atsiranda ne tik iš to, ką sakai, bet iš to, į kokius rėmus kiti įstato tavo žodžius. Tokiu režimu tylėjimas tampa prevencine higiena: kad tik niekas nepriskirtų. R4 šią tylos spiralę nusako esmingu sakiniu: „Aš taip galvoju, bet, aišku, garsiai nesakau“ (R4).

R8 pasiūlo netikėtą, tačiau empiriškai labai svarbų akcentą, paklaustas, kas jo manymu, labiausiai verčia žurnalistą save cenzūruoti: „Ma-

nau, labiausiai – asmeniniai santykiai“ (R8). Ir šią logiką jis aiškina per priklausomybę: „Labiausiai veikia, su kuo dažniausiai bendrauji: tėvai, draugai, sutuoktiniai. Jei yra finansinė ar emocinė priklausomybė, sąmoningai ar nesąmoningai stengiesi nedaryti to, kas sukels neigiamą reakciją iš artimųjų“ (R8). Šioje perspektyvoje „auditorija“ nebėra anoniminė minia – tai artimiausia socialinė aplinka, galinti disciplinuoti net stipriau nei institucijos, nes sankcija čia yra santykio kaina. Informantas tą patį perkelia į *burbulų* logiką: „Aišku, dar yra socialiniai tinklai: jei visas tavo artimoji aplinka seka vieną ar kitą nuomonės formuotoją... gali sulaukti patyčių, neigiamų atsiliepimų“ (R8). Kitaip tariant, socialinių tinklų vartotojai susieja artimą aplinką su viešumu: reputacinė baimė tampa vienu mechanizmu, tik skirtingo mastelio.

Svarbi ir „už kadro“ liekanti lojalumo bei santykių dimensija. „Rašant apie draugą ar pažįstamą atsiranda vidinis klausimas, ar ne per griežtai rašai, o vėliau – ar ne per daug švelnini formuluotes, bandydamas „apsaugoti““ (R2). Čia savicenzūra kyla ne iš redaktoriaus draudimo ar auditorijos agresijos, o iš artimos aplinkos logikos ir profesinių ryšių. R6 auditorijos spaudimą parodo kaip kasdienį mechanizmą be didelio skandalo: „Dalis žurnalistų, nenorėdami ten gauti to neigiamo emocinio krūvio, nekalbina“ (R6). Čia nėra draudimo, nėra komisijos, nėra „skambučio“ – yra emocinis mokestis, kuris ilgainiui sukuria turinio vengimo strategijas. Kita reakcija – ne vengti temos, o perprogramuoti kalbą taip, kad sumažėtų sankcijų tikimybė. R1 mini principą: „Jeigu esmės nekeičia – renkuosi žodį „romas“ (R1). R6 panašią patirtį nupasakoja mikrolygiu, rašymo momentu: „Parašai sakinį – suabejoti: ar formulė gali kažką įžeisti? Tada pagalvoji: gal reikia rinktis kitus žodžius“ (R6).

Žinių tarnybos vadovas šioje vietoje, kalbėdamas apie žiniasklaidos funkciją, atmeta pasyvų „atspindėjimo“ idealą: „atspindėti“ kaip terminas man nepatinka – jis pasyvus, mechaniškas – mechaninis dviejų pusių sudėjimas nėra žurnalistika“ (RV-1). Ši pastaba svarbi, nes primena: tonas ir forma nėra neutralūs – jie yra aktyvūs sprendimai, kuriuos auditorijos sankcijų režimas nuolat bando sureguliuoti. R9 parodo, kad

auditorijos spaudimas kartais tampa realia grėsme pašnekovui. Jis sako, kad kartais citatos sąmoningai švelninamos: „esu matęs, kad kartais „apšlifuojamos“ citatos, kad neiššauktų nereikalingų stiprių reakcijų“, ypač kai yra rizikos, jog publikavus žmogus taps neapykantos taikiniu. Tokiu atveju „perteiki esmę, bet sušvelnini kai kuriuos kampus, kad žmogus netaptų „auka“ (R9). Viena vertus, tai profesionali žalos prevencija. Kita vertus, tai rodo, kaip sankcijų režimas koreguoja kalbą dar prieš reakcijai įvykstant: minia dar neatėjo, bet jos šešėlis jau stovi tekste. R7 pateikia ir tono kalibravimo pavyzdį, kai viešąja reakcija perrašomas diskursas: sporto komentatorius pradžioje kalbėjo atsargiai, bet vėliau „pakeitė toną, paveiktas viešos reakcijos“ (R7). Čia matosi esminė taisyklė: viešumas reikalauja ne tik turinio, bet ir „teisingos“ intonacijos.

Šio poskyrio epizodai leidžia aiškiai pasakyti: auditorijos sankcijos veikia ne vien kaip tiesioginė komentarų agresija. Jos funkcionuoja kaip reputacinė ekonomika – sistema, kurioje viešas (ne)pritarimas tampa „valiuta“, daranti įtaką žurnalisto saugumui, statusui ir veikimo laisvei redakcijoje. Kitaip tariant, spaudimas pasireiškia ne tik atviru užsipuolimu, bet ir kasdienių redakcinių sprendimų, procedūrų bei kalbos smulkmenų lygmeniu: (a) nuomonės klimatas verčia abejoti savimi ir savo sprendimų teisėtumu (RV-2; R2), (b) *flakas* ateina ne tik keiksmiais, bet ir procedūromis bei „pilkomis zonomis“ – nuolatinio kvestionavimu, vilkinimu ar spaudimu per neva neutralius klausimus.

3.4. Redakcijos vartai: nerašytos taisyklės, „teisingi“ šaltiniai ir teksto likimas

Nors ankstesniuose poskyriuose „vartų“ logika jau pasirodė kaip anticipacinis „praeinamumo“ instinktas ir kaip struktūrinių filtrų pasekmė, šiame poskyryje ji išskleidžiama mezo lygmeniu. Jame savicenzūros reiškinys gvildenamas redakcijos sprendimų grandinės rėmuose: susirinkimas → gairės → kampas → šaltiniai → tekstas → tonas → publikavimo forma → autorystė. Vartai čia dažniausiai veikia kaip sistema, kuri racionaliai (profesionaliai) sudėlioja maršrutą: kur link einama, kokie akcentai leidžiami ir kur prasideda zona, kurią patogiausiai apeiti.

Pirmas vartų taškas – prieš tekstą. R1 aprašo kasdienę vartininko funkciją kaip rutiną: rytą aptariama tema, pasirenkami pašnekovai, montuojamas produktas (R1). Iš šalies tai atrodo kaip neutrali logistika, bet būtent čia dažniausiai įvyksta tai, kas vėliau bus palaikyta „natūralia atranka“: kas šiandien svarbiausia, kas „netelpa“, ką geriau daryti kitu kampu. R11 tą išankstinį réminimą įvardija tiesiai: „Gaires – kur link važiuojam, kokie akcentai svarbiausi, aptariame prieš rengiant reportažą“ (R11). Tai reiškia, kad vartai pradeda veikti dar iki pirmo klausimo šaltiniui – kai realybė jau padalinama į „važiuojam“ ir „nuklystam“.

Vienas ryškiausių vartų veikimo pėdsakų išryškėja ne tada, kai ribos įvardijamos, o tada, kai jos neigiamos. Paklaustas apie nerašytas taisykles ir neverbalinius signalus, R12 atsako maksimaliai tvirtai, tarsi norėtų paneigti pačią klausimo galimybę: „Ne, aš nesusidūriau. Labai tvirtai sakau – nesusidūriau.“ Toliau seka dar stipresnis užraktas: „Nė karto nebuvo jokio ženklų. Nei skaičiaus ženklų, nei buvo tiesiogiai ar netiesiogiai pasakyta: „Žiūrėk, tu čia geriau to nedaryk“ (R12). Ši kategorinė deklaracija rodo, kad redakcijos laukas leidžia išgyventi save kaip laisvą tol, kol riba vadinama ne riba, o „darbo organizavimu“. Tai matoma, kai klausimas perstumiamas vos per vieną žingsnį – priminus, kad prieš tai informantas minėjo, jog redakcijoje „tam tikrų kampų vis tik neliečiam“. Tada pasakojime įvyksta paradoksalus posūkis: „Paprastai per susirinkimus. Diskutuojam, užbrėžiama temos kryptis. Tu tada iš esmės negali nuklysti „į kraštus“, nes viskas būna labai detalizuota. Kartais net pasiūlomoms rekomendacijoms, ką pakalbinti“ (R12). O po to seka ir kulminacinis lūžis: darbo pradžioje pasitelkta Pelevino vampyrų valdomo pasaulio metafora apie diskursą, veikiančią kaip elektrinė spygliuota tvora, kur srovė paliečia ne kūną, o protą, ir kur teritorija apibrėžiama taip, kad į ją neįmanoma patekti ir iš jos neįmanoma pabėgti – įgauna žemišką kontūrą žurnalisto atsakyme apie tai, kaip redakcijoje apibrėžiamos temos, skirtos įgyvendinti temą, ribos: „Tas aiškus žemėlapis, kuris būna sudėliotas, irgi gali būti ženklas, jog negali išlysti už ribų. Galima taip interpretuoti“ (R12).

Žurnalistas nuoširdžiai pasakoja, kad niekas niekada nepasakė „to nedaryk“, nes sistema padaro subtiliau: ji pasiūlo kryptį taip detaliai, kad nuklysti į „kraštus“ net nebeatrodo kaip pasirinkimas. Taip kontrolė persikelia į vidų – ne trenksmu, o orientacija: tvora nemuša, ji tiesiog iš anksto pasako, kur yra kelias. Šitą „žemėlapią“ logiką papildė R11 patirtis, kur sprendimas palieka ne tik rezultatą („ne šiandien“), bet ir įtampą žmogui: „Temų atmetimas: šiandien svarbesnė kita, vidinis balsas sako, kad ir tavo svarbi“ (R11). Vartai čia veikia dvigubai: išorėje – kaip „svarbumo“ argumentas, viduje – kaip likęs jausmas, kad teritorija buvo susiaurinta.

Vartai čia veikia ne vien faktų, bet ir informacijos bei pašnekovų atrankos atžvilgiu, kad neatsivertų „šališkumo“ skylė. R12 apibrėžia „teisingus“ šaltinius per kompetenciją: „Ieškai žmonių su kompetencijom – ne ‘bet kokių politikų’, o konkrečių žmonių“ (R12). Normatyviai tai skamba kaip kokybės standartas, bet empiriškai tai yra legitimumo filtras: kas įeina į kadra kaip „kompetencija“, o kas lieka „triukšmu“. R3 pasakojime atsiskleidžia ir šaltinių atrankos kampuotumas: „Susidedi „teisingų“ komentatorių sąrašą; kai kuriuos išvis pamiršti“ (R3). Tai yra vartai, kuriais ne uždraudžiama, o normalizuojama kalbintinų ir nekalbintinų žmonių kategorijų schema.

Dar vienas analitiškai svarbus savicenzūros atsiradimo priežastingumo kampas – šaltinių bandymas tapti vartininkais. R11 aprašo situaciją: „Prašė atsiųsti interviu ar sumontuotą reportažą iki eterio: paaiškinau, kad taip nedaroma“ (R11).

Tuo metu kitas žurnalistas mini autorystės režimą, siekiant apsaugoti žurnalistą, kuris rašo kontraversiška tema, galinčia sulaukti iš auditorijos sprogstamosios reakcijos: „Darome redakcijos vardu, kad apsaugotume žurnalistą nuo bet kokios neigiamos teigiamos įtakos“ (R5). Šitai vartų logika persidengia su „tylos spirale“, nes vartai valdo ne tik turinį, bet ir tai, kas prisiima smūgi. Vis dėlto vartai gali būti ir tiesmukiškai brutalūs. R3 pasakoja: „Skambina iš korektūros ir sako: „Žinai, tavo komentarą braukia.“ ... Atsiverčiu laikraštį – mano komentaro vietoje yra kito autoriaus tekstas“ (R3). Ir tada – sakiny, kuris parodo, kad

braukiamas ne tik tekstas, o autorius – kaip rizikos tipas: „Man antro Valatkos nereikia“ (R3). Čia vartais jau nebe braižomas žemėlapis – jais tiesiog užtrenkiamas kelias.

R13 tą „kietąją“ vartininkystę aprašo kaip sistemą su sąrašais ir komandomis: „Buvo neliečiamųjų, apie kuriuos blogai rašyti negalima ir ‘liečiamųjų’, kuriuos būtina drožti: ateidavo komandos iš viršaus“ (R13). Ir vartai veikia ne tik redaguodami: „Vadovybės buvo atvirai priešiški protestams dėl (=LRT), statė į siaurą verslo interesų lūktą: strategija naudinga valdžiai“ (R13). Tai vartininkystė kaip institucinis tonas: ne tik kas patenka į tekstą, bet ir kaip tema turi būti suprasta.

Galiausiai, vartų režimas perkeliama į kasdienį mikroklimatą – ne draudimu, o resursų ekonomika. R4 aprašo: „Pastabos ne iš esmės – supranti, kad tai prisikabinėjimas: gal geriau jo daugiau nekviesti, geriau nedaryt tam tikros temos; žmogus turi ribotą išteklių“ (R4).

4. Savicenzūra kaip išgyventas patyrimas: afektinė fenomenologija

Fenomenologinė perspektyva leidžia interviu epizodus perkelti iš iliustracijų zonos į konstrukcinius mazgus: savicenzūra čia matoma kaip mikropraktika, kurią palaiko situacija, afektas ir internalizuota savivalda – „vidinis redaktorius“. Šis posūkis svarbus ir dėl to, kad žurnalistinis neutralumas dažnai veikia kaip emocinio darbo režimas: profesija reikalauja ne tik teksto, bet ir laikysenos, tono, „veido“, kuris turi būti priimtinas auditorijai ir institucijai. Hochschild emocinį darbą apibrėžia kaip pareigą sukelti arba nuslopinti jausmą (angl. *induce or suppress feeling*), kad būtų palaikomas išoriškai „tinkamas“ pavidalas.²⁰ Žurnalistų pasakojimuose savicenzūra skleidžiasi dvilypė: ką leidžiama jausti, ką privalu nutylėti, ką reikia perrėminti taip, kad būtų galima likti profesijoje ir kartu nepamesti savęs. Merleau-Ponty šiems dilemoms suteikia ontologinį pagrindą: patyrimas nėra abstrakti galvoje vykstanti analizė; jis yra įkūnytas, kontekstinis (angl. *situated*), laikiškas. Pasaulis nėra tik

²⁰ Hochschild, *The Managed Heart*, 227.

objektų rinkinys — jis atsiveria kaip mąstymo ir savęs situavimo procesų nuolatinis horizontas (angl. *permanent horizon*).²¹ Ir savicenzūra yra ne vien sprendimas, bet horizontas – tuo, ką žmogus jaučia kaip „galimą reakciją“, „galimą sankciją“, „galimą konfliktą“, dar prieš tampant aiškiai suformuluotu argumentu.

Kita vertus, R12 įveda instrumentinę, strateginę savicenzūrą, kuri kyla ne iš baimės, o iš naudos ir kapitalo logikos: svarstoma, „ar tau verta susideginti tiltus“, ir tu „sulaikai ar neišleidi, ir sukuri situaciją, kad šaltinis tau lieka skolingas: ‘aš kažkada nepasakiau šito, bet dabar man reikia iš tavęs šito’“ (R12). Čia nutylėjimas tampa taktika – socialinio kapitalo kūrimu ir derybine investicija: „Savicenzūra dėl tokių ekonominių paskatų – žaidi ilgą žaidimą: jei turi gerą užmanymą, neatskleidi visų kortų“ (R12). Empiriškai tai svarbu, nes išplečia savicenzūros logiką: ji nėra tik „bėgimas nuo sankcijos“, ji gali būti ir sąmoningas informacijos srauto valdymas dėl gražos, kurios tikimasi.

4.1. Savicenzūra kaip pasikartojanti patirtis: prieš sprendimą, sprendimo metu ir po jo

Šiame poskyryje savicenzūra traktuojama kaip laiko reiškinys – ne kaip vienas sprendimo taškas, o kaip patyrimo trajektorija, kurią informantai nuolat aprašo „už kadro“: dar iki sakinio, sakinio akimirkoje ir po jo. Šiame poskyryje savicenzūra analizuojama kaip pasikartojanti patirtis, kuri formuojama trimis etapais: prieš sprendimą, sprendimo metu ir po jo. Prieš sprendimą žurnalistas numato galimas pasekmes; sprendimo metu koreguoja formuluotę, toną ar temos kampą; po sprendimo patirtis gali įsitvirtinti kaip atsargumo taisyklė, veikianti vėlesnius profesinius pasirinkimus. Tokia schema leidžia parodyti, kaip pavienė spaudimo ar konflikto patirtis ilgainiui tampa pasikartojančia savikontrolės praktika.

Žurnalistinėje savicenzūroje tai reiškia, kad sprendimas niekada neprasideda „nuo nulio“ – jis ateina jau su retencijomis (retentions), t. y.

²¹ Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, 123.

atminties atgarsiais, ir su protencijomis (angl. *protensions*), t. y. anticipuojamų pasekmių projekcija. Todėl patyrimo struktūra šiame tyrime geriausiai pagaunama per triadą: prieš anticipaciją, dabar (mikropauzė, vidinis „stabdis“), ir po (atgarsis ir sedimentacija).

„Prieš“ fazė dažnai pasirodo ne kaip sąmoningas „apsisprendimas tylėti“, o kaip profesionaliai įaugęs gebėjimas gyventi su rytojaus šešėliu. R11 tai ištaria beveik be metaforų: „Žurnalistas realiai dirba 24 valandas per parą: turi jausti srautą, numatyti, kas bus aktualu rytoj“ (R11). Čia protencija yra darbo sąlyga: temas, klausimus ir kampus lemia ne tik šiandienos faktai, bet ir rytojaus tikimybės. Panašiai veikia ir santykių ateitis, kurią informantai įvardija kaip labai konkretų skaičiavimą. R12, kalbėdamas apie sprendimus „neklibinti“ temų ar vengti konflikto, suformuluoja mechanizmą, kuris praktiškai įkūnija savicenzūros laikiškumą: „Ateity vis tiek projektuojama, kad tu bendrausi su tais asmenimis“ (R12). Tai yra fazės „prieš“ šerdis: dar iki publikacijos arba klausimo suformulavimo jau veikia būsima scena – būsimi susitikimai, būsimas priėjimas, būsimi tiltai, kuriuos lengva sudeginti vienu žodžiu. R4 šią ateities projekciją nusako per sankcijų ir procedūrų horizontą: „Žodžiai gali sukelti visokiausių nemalonių sankcijų, procesų“ (R4). Šiose frazėse „rytoj“ nėra kalendorius – tai spaudimas, kuris įsikuria dabartyje kaip atsargumas ir iš anksto juntama riba.

Svarbu išskirti dar vieną, empiriškai netikėtą laikiškumo konfigūraciją: savicenzūra čia nebėra vien reakcija į grėsmę, bet tampa sąmoningu darbo metodu, kuriame nutylėjimas įgyja taktinę prasmę. R12 pateikia modelį, kurį pats įvardija kaip profesijos dalyką, apie kurį „niekas apie tai taip atvirai nepakalbės, kad redakcijoje niekas nežinotų“ (R12). Šiame modelyje laikas ne tik spaudžia, bet ir leidžia dėlioti strategiją – todėl informacijos nepaskelbimas dabar gali atrodyti kaip sąmoningas sprendimas, leidžiantis vėliau pasakyti daugiau, giliau ir svarbiau. R12 aprašo situaciją, kai šaltinis duoda informaciją, tačiau žurnalistas dalį jos sulaiko: „Tu dalį informacijos sulaikai ar neišleidi, nes šaltiniui būtų blogiau. Ir taip sukuri situaciją, kad šaltinis tau lieka skolingas“ (R12). Čia nutylėjimas tampa santykio konstrukcija, tarsi „kablų“, leidžiantis

sukurti ateities priegą: ypač tada, kai šaltinis „riboto naudojimo“, kai „susitinki vieną – du kartus“ ir žinai, kad ryšys gali bet kada nutrūkti (R12). Todėl laikiškumas čia sugriežtėja iki mainų logikos: dabarties informacija paverčiama būsimo veiksmo garantu – „Žiūrėk, aš kažkada nepasakiau šito, kai tau reikėjo, bet dabar man reikia iš tavęs šito“ (R12).

Analitiškai tai yra protencijų režimas pačia stipriausia prasme: sprendimas priimamas ne dabarties „teisybės“ rėmuose, o ateities efekto rėmuose. R12 aiškiai įvardija šią logiką kaip savicenzūros formą, tik su kitu varikliu: „Pirminis efektas yra savicenzūra. Tu neįdėjai kažko svarbaus; pasižiūri: „ok, man dabar bus nenaudinga“, o vėliau gali turėti daugiau naudos – „neišleisiu dabar, bet vėliau išsimušinėsiu papildomos informacijos“ (R12). Ir galiausiai jis pats suformuluoja pavadinimą: „Savicenzūra dėl tokių ekonominių paskatų“ (R12), pridėdamas esminį sakinio moralinį užtaisą: „Tu žaidi ilgą žaidimą: jei turi gerą užmanymą, neatskleidi visų kortų“ (R12). Šis epizodas yra analitiškai svarbus todėl, kad perrašo savicenzūros stereotipą: savicenzūra čia nebūtinai yra silpnumo ženklas ar baimės refleksas. Ji gali būti sąmoningu bandymu apsaugoti šaltinį „dabar“, kad būtų įmanoma gauti vertingą informaciją „vėliau“: t. y. etinis – strateginis kompromisas, kuriame dabarties nutylėjimas pateisinamas būsimos informacijos galimybe. Kitaip tariant, laikas čia tampa ne tik spaudimu, bet ir priemone: savicenzūra įgauna investicinį pobūdį, kai nutylėjimas kuriamas kaip sąlyga būsimei publikavimo galiai. Empirinėje medžiagoje atsiveria ir kitas laikiškumo registras – strateginis, „ilgo žaidimo“ logika. R12 atvirai aprašo situaciją, kai informacija sulaikoma ne dėl sankcijų, o dėl būsimos naudos – primenant pastebėjimą apie ilgą žaidimą ir kortas (R12). Šio „ilgo žaidimo“ fonas leidžia pereiti prie „dabar“ fazės – to laikotarpio, kai priimamas mikrosprendimas.

„Dabar“ fazė informantų pasakojimuose dažniausiai pasirodo kaip mikropauzė – trumpas sustojimas, kai sakinys dar neįvykęs, bet jau koreguojamas. R1 tai nusako liaudiškai tikslia formule: ieškoma formulotės taip, kad „vilkas sotus ir avys sveikos“ (R1). Ši akimirka svarbi todėl, kad ji dažnai įvyksta greičiau nei paaiškinimas: patyrimas aplenkia

racionalizaciją. Tą patį „dabar“ momentą galima labai aiškiai matyti R10 pandemijos epizode, kai spaudimas ateina telefonu ir tampa kūniškai apčiuopiamas. Nors turinio jis nekeičia („Rašau taip, kaip yra“), pats momentas iširėžia kaip nemaloni dabartis, kurią sunku neutralizuoti vien profesionalumu: „Toks jausmas, lyg būtum prisilietęs prie kažko labai nemalonaus... Jaučiausi labai prastai. Galima sakyti – „šūdinai“ (R10). Šiame taške savicenzūra dar nevirsta tekstiniu veiksmu, bet laikiskumo prasme ji jau įvykusi: dabartis sutirštėja – į vieną akimirką sukreinta ir situacija, ir galimos pasekmės, ir supratimas, kad „tai forma“, kuri kartosis („Jei aš patyriau, reiškia, ir daugiau turėjo patirti...“ (R10). Šis „dabar“ yra ne tik įvykis, bet ir momentas, kuriame užsimezgia būsimasis „prieš“.

„Po“ fazė – tai ta vieta, kur savicenzūra nustoja būti epizodu ir tampa laikysena, t. y. sedimentacija (angl. *sedimentation*). R4 tai pasako be aplinkkelių: „Dabar... pagalvoju, ką rašau: taip, dabar esu įsivedęs savicenzūrą“ (R4). Tokia formuluotė rodo, kad patirtis nusėda ne kaip „faktas“, o kaip būdas būti: ateityje tam tikros mintys bus perleidžiamos per filtrą dar prieš tapdamos sakiniu. Merleau-Ponty aprašytas trauminio patyrimo veikimas čia tinka kaip tikslus paaiškinimas: konfliktas išlieka ne kaip „įvykis su data“ (angl. *dated moment*), o kaip „būdas būti“ (angl. *a manner of being*). R10 atveju „po“ fazė pasirodo kitokiu tonu: jis nepereina į savicenzūravimą tekste, bet patirtis vis tiek suformuoja taisyklę ir patarimą („pasitikėti savimi... pasitarti su redaktoriumi... jokių būdu nepriimti spaudimo iš šalies“) (R10). Tai ir yra sedimentacijos ženklas: net kai turinys nepakinta, vidinė schema – ką laikyti spaudimu, kur ieškoti atramos, kaip elgtis – jau perrašyta.

Į fazę „po“ įtraukiama ir atidėjimo mechanika – kai laikas tampa vartais. R12, kalbėdamas apie situacijas, kuriose struktūriniai interesai sukuria ypatingą įtampą, aprašo pasirinktą saugią laikyseną: „Kai bus daugiau oficialios informacijos iš teisės saugos – pranešime“ (R12). Formaliai tokia frazė skamba neutraliai, bet ji veikia iš patirties kaip technologija apsaugoti nuo dabarties, konfliktą nukelti, sprendimą perkelti į laiką, kuris priklauso „oficialiai informacijai“. Tai nėra vien žurnalistinis

atsargumas – tai laikiškumo politika, kurioje sprendimo rizika išskaidoma per atidėjimą.

„Prieš – dabar – po“ triada empirinėje medžiagoje nėra linijinė: ji yra cirkuliari. Kiekvienas „po“ tampa kito „prieš“: patirtis įrašoma, o įrašas pradeda veikti iš anksto. Todėl savicenzūros laikiškumas šiame tyrime geriausiai suprantamas kaip pasikartojantis ciklas: rytojaus projekcija plečia dabartį; dabarties mikropauzė sukuria sprendimą; sprendimo atgarsis nusėda ir kitą kartą pasirodo kaip iš anksto juntamas „žinojimas“. Tai paaiškina ir paradoksą, kurį patys informantai kartais apibūdina kaip savicenzūrą, kuomet nėra „bijau“ – yra pojūtis, kad prieš suformuluojant sakinį jau atsivėrusios jo pasekmės.

4.2. Įkūnytas emocinis darbas: somatinė atmintis ir afektų mazgai

Savicenzūra šiame pjūvyje pasirodo kaip kūniška orientacija į riziką: pirmiau sureaguoja balsas, intonacija, pauzė, ranka, kuri montuoja, o tik paskui atsiranda tvarkingas paaiškinimas apie etiką, profesionalumą ar formatą. Televizijoje ši logika ypač apčiuopiama, nes pats kanalas ten yra *kūnas*. R11 tiesiai įvardija, kad „televizijoje reikia labai atsižvelgti į intonaciją“ ir kad kartais „viena ar dvi sekundės“ eteryje gali turėti neproporcingą poveikį (R11). Šita savitvarka įvyksta dar prieš sakinį: kai, nespėjus nieko „pasakyti“, jau pasirenkamas skambesys, kuris žiūrovo akyse arba sužaloja, arba išlaiko žmogų „saugų“.

R1 tą patį kūnišką matmenį parodo per trukmę, kurioje prasmė turi tilpti kaip į siaurą koridorių: „20–30 sekundžių atsirenki frazę...“ (R1). Atrodo, technika; realiai – gestas. Montuojant atranka nėra vien protinis sprendimas, ji yra judesys: paimti, palikti, nukirpti, sugrąžinti. Būtent čia savicenzūra dažnai prisistato kaip instinktas, kuris aplenkia argumentą: kartais „gera ir skambi frazė“ tiesiog pati prašosi į eterį, bet *kūnas* ją sustabdo, nes įsijungia etinis „stop“ – R1 mini, kad skambumas gali būti „neetiškas“ (R1). Šioje vietoje aiškiai matyti, kaip savicenzūra tampa tonų ir formų disciplina: ne slėpimu, o žalos anticipacija, kuri įrašoma į pačią raišką. Merleau-Ponty įkūnytą suvokimą aprašo kaip įpročio nulemtą familiarumą – „implicitišką arba sedimentuotą kūniš-

ką žinojimą“ (angl. *implicit or sedimentary body of knowledge*).²² Žurnalistinis darbas dažnai taip ir veikia: kūnas „žino“ anksčiau už protą, kur yra mina. Paskui protas ateina su švaria racionalizacija. Toks vėlavimas svarbus metodologiškai, nes jis paaiškina, kodėl savicenzūra taip lengvai apvelkama profesionalumo kalba: ji jau įvyko, kai dar nebuvo kam jos įvardyti.

Karjeros pradžioje šita somatinė mechanika ypač aiški, nes kūnas dar nėra „užgrūdintas“ lauko temperatūros. R1 prisimena jaunystės baimę klausti kaip įtampą, įsikūrusią socialiniame kūne: „Ar nesunervinsiu, ar nepasirodysiu kvailas“ (R1). Čia savicenzūra gyvena mikropauzėje – klausimas dar formuluojamas, bet jau pristabdomas, nes įsijungia reputacijos kaštų nuojauta. Vėliau patirtis šią baimę aptraukia tarsi apsaugine plėvele, tačiau pats principas išlieka: pirmas impulsas visuomet pereina per kūną.

R4 savo pasakojime pateikia kone gryną somatinės atsakomybės formulę: vedėjo kėdėje „kartu su manim atsisėdo ir atsakomybė, kuri svėrė kelis šimtus tonų“ (R4). Tapatybės ir profesijos sankirta čia patiriama kaip apkrova, keičianti laikyseną. Tokiose būsenose savicenzūra ima veikti kaip išlikimo ergonomika: balsas laikomas stabilus, sakinyš neperkaista, konfliktas neįsileidžiamas per arti, nes per arti reiškia per brangu.

R12 šitą kainą įvardija tiesiai energijos kalba: „neverta eikvoti energijos“, todėl „stengiesi nesureikšminti ir elgtis neutraliai“ (R12). Neutralumas čia nėra abstrakti vertybė – tai kūno taupymo režimas. Net jo necenzūrinės mintys („Galėčiau pasakyti ‘na, durnius tu’: Tokios mintys prasisuka“) (R12) rodo emocinio darbo mechaniką: afektas sužimba, bet nevirsta viešu gestu. Hochschild požiūriu, tai yra emocinis darbas (angl. *emotional labor*) ir jausmų taisyklės (angl. *feeling rules*): profesija reikalauja valdyti išorę taip, kad veidas, tonas, laikysena neprarastų patikimumo²³. Šita disciplina dažnai atrodo „normali“, nes ji tampa įpročiu: protas išmoksta nesileisti išmušamas iš vėžių.

²² Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, 121–125.

²³ Hochschild, *The Managed Heart*, 31-46.

R5 konfliktiniame epizode sako: „Buvo sukilęs labai didelis pyktis. Aš verkiau“ (R5). Čia savicenzūra nebeatrodo kaip subtilus tonų ko-regavimas: ji atsiveria kaip ribos patyrimas, kai iš žurnalisto prašoma perrašyti prasmę, ir asmuo tam priešinasi afektu.

Pandemijos kontekste somatinė logika dar labiau sutankėja, nes „neutralus tonas“ turi išlaikyti pasaulį, kuris pats tapo fiziškai ribojantis. R2 pasakojime asmeninis įvykis nėra šalia profesijos; jis susiejamas su ja per tą pačią kūnišką atskyrimo patirtį: „Uždarė į infekcinį skyrių, o aš neturėjau jokios galimybės su juo pasimatyti“ (R2). Šitas atskyrimas gamina vidinę įtampą, kuri neišnyksta vien todėl, kad eteryje privaloma išlikti profesionaliai ramiam. R2 tą pasako tiesiai: „Buvo sunku. Viduje buvo sunku; supranti, kad turi išlikti objektyvi, bet viduje dažnai galvodavau, kad tam tikrų žmonių atžvilgiu yra neteisybė“ (R2). Tai laikysetena, kurią profesija perduoda kaip patikimumą (angl. *countenance*); viduje lieka kūniškas neteisybės pojūtis, kuris verčia kalbą rinktis atsargiau, švelniau, saugesnę, kartais net nepastebint, kad taip jau įsijungė vidinis redaktorius. Būtent ši logika išryškina ir tai, ką interviu medžiaga leidžia sugaudyti per pasikartojančius afektų mazgus – kaip vidinę navigaciją, kuri užsiveda dar iki „tvarkingo paaiškinimo“. R2 sako, kad „buvo nemalonu“, ir po to: „Pradedi galvoti, ar kur nors „perlenkei“. Kitą kartą, rengdamas politinį siužetą, dvejoji“ (R2). Čia savicenzūra vėl pasirodo kaip atmintis: vienas epizodas palieka mažą sekundės šešėlį, kuris vėliau veikia automatiškai – kaip mikropauzė, kaip formuluotės „saugumo“ paieška, kaip vengimas konfliktuoti. Būtent šioje logikoje aiškiau išryškėja ir tai, ką interviu medžiaga leidžia sugaudyti per pasikartojančius afektų mazgus – kaip tą minėtą vidinę navigaciją.

Interviu leidžia pamatyti, jog savicenzūrą dažnai maitina ne „emocijos apskritai“, o pasikartojantys afektų mazgai – tokie tikslūs, kad jie ima veikti kaip vidinė navigacija. Afektas čia yra ankstyvasis signalas: jis laiku perspėja („dar prieš“), parengia kūną (atsiranda įtampa, sustingimas) ir pakeičia kalbą (švelninant, atidedant, nutylint) dar iki to momento, kai atsiranda tvarkingas paaiškinimas. Dėl to savicenzūra retai būna šaltas veiksmas: net kai ji vėliau racionalizuojama kaip profesinė

disciplina, pasakojimuose lieka nemalonumo, įkaitimo, gėdos šešėlio, nuovargio pėdsakų, kartais – ir staigaus palengvėjimo.

Baimė – kaip rodo surinkti duomenys – dažniausiai ne panikos požymis, o anticipacija – vidinis scenarijus, leidžianti užbėgti už akių reakcijai ir pasiūlyti saugesnę trajektoriją. R4 etikos patirtis parodo, kaip baimė gali atsirasti ne prieš veiksmą, o po jo – kaip išmokta laikysena („Antro karto nesinori“, R4): tai jau ne vien prisiminimas, bet atminties paverstas refleksas. Merleau-Ponty emociją aprašo kaip įsitraukimą į situaciją, kurios žmogus „nepajėgia atlaikyti“ (angl. *not managing to face*), bet kartu ir „nenori iš jos pasitraukti“ (angl. *does not want to escape*). Žurnalistikoje ši įtampa ypač atpažįstama: išvengti situacijos kiekvieną kartą neįmanoma, todėl dažnai kompromisas yra ne pabėgti, o sumažinti trintį – mažiau rizikos parenkant žodyną, mažiau aštrumo klausiant, mažiau „matomumo“, jeigu jis būtų šiuurkštus.

Gėda interviu pasakojimuose dažnai yra profesinė ir orientuota į ištikimybę tikrovei: gėda ne turėti nuomonę, bet pavirsti instrumentu, kuris perrėmina taip, kad istorija pradedama nebeatsiminti. R5 epizode pyktis ir ašaros kyla būtent iš pasipriešinimo tam perrašymui, kai prašoma „padaryti įdomiau“ ir kartu prašoma pakeisti tai, kaip yra: „Nupasakojam istoriją visai kitaip nei ji yra“ (R5), „Nenoriu šokinėti vien dėl to, kad bus įdomiau“ (R5). Tokiuose momentuose pyktis veikia kaip sąžinės afektas: ne triukšmas, o signalas, kad peržengiama riba tarp redagavimo ir tikrovės imitavimo. Panašus mechanizmas matomas ir R12 reakcijoje į bandymus spausti ar „palaužti“: pirmas impulsas ateina su humoru: „Cha cha, ką čia darai?“ (R12), tačiau už jo girdėti ir aštresnis vidinis tekstas, net necenzūrinė leksika (R12). Čia svarbus derinys: humoras versus pyktis, o profesinis kūnas afektiškai lieka viduje, nes taip saugiau funkcionuoti.

Nuovargis – tyliausias, bet vienas pavojingiausių afektų, nes jis normalizuoja tylą. R4 aprašomi nuolatiniai kabinėjimais ir smulkmeniškoms pastaboms eikvoja resursus – nervinimasi, dėmesį, laiką – ir tada atsiranda praktinis sprendimas: vengti to, kas kainuos dar vieną aiškinimasi (R4). Šita savicenzūros forma beveik niekada neatrodo herojiškai ar drama-

tiškai: ji panaši į lėtą pasitraukimą iš brangių temų, brangių pašnekovų, brangių formuluočių. Hochschild rašo, kad ilgalaikė emocijų kontrolė veikia mūsų gebėjimą jausti ir spontaniškai reaguoti: kai savivalda tampa nuolatine, ji ima priminti išankstinį susitraukimą – mažiau įsitraukti, veikti ne impulsyviai, slopinti balsą. Šitaip savicenzūra gali tapti ne vien sprendimu „čia“, o bendra laikysena „visur“: tylos ekonomika, kurią maitina ne baimės šūksnis, o monotoniškas iš nuovargio nulemtas klausimas: „Kam man dar kartą“.

Svarbu, kad afektų mikrostruktūros dažnai baigiasi ne emocija, o paaiškinimu – čia atsiveria tiesioginis tiltas į racionalizavimą. R11 kalbėjime emocinis krūvis neretai neutralizuojamas tonine strategija: juokas, „natūralu“, „sveika diskutuoti“, tarsi pats pasakojimas stengtųsi iš anksto nugesinti dramą (R11). Tokia laikysena gražiai susiejama su racionalių žodynu: „Profesionalas turi įsivertinti“ (R11) – frazė, kuri iš afekto padaro normą. R12 „maksimalus neutralumas“ ir „faktų konstatavimas“ interesų konflikto zonoje veikia kaip dar vienas ritualas, kuriuo įtampa paverčiama saugia forma (R12). R13 atveju racionalumas įgauna moralinės hierarchijos pavidalą: „Principiniai žodžio laisvės dalykai turi būti numeris vienas“ (R13). Tuomet net sprendimas palikti sistemą turi savo afektinę išvadą: „Palengvėjimas“ (R13). Kai išeiti tampa atlygis, vadinausi, buvimas viduje buvo ilgalaikis, kūną ir kalbą varginantis režimas.

Taigi gėda, baimė, pyktis ir nuovargis šiame tyrime yra savicenzūros mechanizmo dalys: afektai, kurie leidžia pajusti ribą dar prieš ją įvardijant, ir kartu – afektai, kurie vėliau įsirašo „logiką“.

4.3. Vidinė savikontrolė: racionalizacijos ir profesiniai pateisinimai

Ankstesniame poskyryje savicenzūra pasirodė kaip ankstyvasis signalas – somatinė atmintis, afektinė navigacija, mikropauzė; šiame ji nagrinėjama kitos būsenos, kai virsta kalba, kuri signalą paverčia teisėtu, „normaliu“ ir pakeliamu.

Interviu medžiaga rodo, kad savicenzūra dažniausiai pasireiškia kaip vidinė savikontrolė. Ji ateina kaip vidinis redagavimo momentas, tik po

to – kaip kalba, kuri tą momentą padaro ištveriamą. Pirmiausia atsiranda trumpas savikontrolės momentas: pasirenkamas švelnesnis žodis, nutylima detalė arba atsisakoma tam tikro klausimo. Fenomenologiškai tai visiškai nuoseklu: pirminis suvokimas remiasi jau atliktu darbu – įpročio suformuota, kūne nusėdusia sinteze, tarsi „numanymu“, kuris atsiranda anksčiau nei argumentuojama²⁴. Būtent čia „vidinis redaktorius“ sutampa su racionalumu: jis ne tik sustabdo, bet ir pasiūlo žodyną, kuriuo sustabdymą galima pateisinti sau ir kitiems.

Racionalizavimo žodynas interviu medžiagoje turi kelis beveik ritualinius raktus – „sveikas protas“, „profesionalumas“, „neutralumas“, „misija“, „žodžio laisvė“. R1 savicenzūros ribojimą dažnai pervardija į „sveiką protą“: jei informacija nieko neprideda visuomenei, o tik išskleidžia menkinimą šalies mastu, vidinis redaktorius ją sulaiko kaip etiškai beprasnę (R1). R11 šitą mechaniką sukonkretina televizijos žurnalistikos patirtys, jautrios kūniškoms patirtims: viena ar dvi sekundės, intonacija, akimirksnis po interviu – ir sprendimas, ar transliuoti, ar netransliuoti, tampa profesionalo klausimu: „Profesionalas turi įsivertinti...“ (R11). Tai klasikinis racionalizavimas, kuriuo ne tiek meluojama, kiek afektas paverčiamas norma, kai ne „man nejauku“, bet: „taip pridera“.

Kitas racionalizacijų registras – pilkuma ir neutralumas kaip savikontrolės formos. R6: „Tekstas turi būti pilkas“ (R6). Tai skamba kaip metodas, tačiau yra vidinio redaktoriaus balsas: jis iš anksto sureguliuoja intensyvumą, kad neišduotų stovykloms savo nervinimosi, kad nepasireikštų emocija, kad nepersisvertų tonas. R2 aprašo tą patį skilimą dar atviriau: išorėje privaloma laikytis objektyvumo režimo, viduje kaupiasi neteisybės jausmas ir moralinė trintis („Turi išlikti objektyvi“, bet: „Viduje dažnai galvodavau, kad neteisybė“, R2). Šioje vietoje racionalizavimas veikia kaip savisaugos pasakojimas: ji leidžia išlikti funkcionaliai, nepadarant iš vidaus konflikto viešo griūties taško.

Vis dėlto racionalizavimas ne visada yra tik neutralumas. R12, kalbėdamas apie situaciją, kurioje virš redakcijos „stovi koncernas“, įvardija

²⁴ Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, 302.

„maksimalų neutralumą“ kaip pasirinktą režimą: „Faktų konstatavimas; kai bus daugiau oficialios informacijos“ (R12). Čia neutralumas yra tarsi „objektyvumo ritualas“: jis leidžia sakyti tiesą taip, kad ji mažiau žeistų interesų lauką, mažiau provokuotų atoveiksmį, mažiau priartėtų prie to, kas redakcijai pavojinga. Kitaip tariant, neutralumas čia nėra vien estetinė laikysena – tai socialiai išmintingas formatas, kuris mažina riziką interesų konflikto zonoje ir kartu leidžia nepasirodyti tyliems. Ir tame pačiame R12 pasirodo dar kitas, analitiškai išskirtinis modelis: savicenzūra kaip ilgas žaidimas, kuomet informacija sąmoningai sulaiikoma, kad būtų apsaugotas šaltinis, atkurta pasitikėjimo skola, išlaikytas ateities priėjimas; prisiminkime: „Kitaip tariant, tu žaidi ilgą žaidimą: jei turi gerą užmanymą – neatskleidi visų kortų“ (R12). Tokiu atveju racionalizavimas nepakeičia afekto – tiesiog atvirai įvardijama taktika, bet kartu užrakinama gėda: „Čia kiekvieno žurnalisto ...; apie tai niekas nekalba“ (R12).

Hochschild perspektyva padeda pamatyti, kodėl šie paaiškinimai tokie įtaigūs. Jie nėra vien „pasiteisinimai“ – jie yra emocinio darbo mechanika, kuri leidžia palaikyti profesinį pavidalą ir tęsti veikimą. Čia svarbi jos skirtis tarp paviršinės vaidybos (angl. *surface acting*) ir giluminės vaidybos (angl. *deep acting*): paviršiumi žmogus susivaldo, o viduje pasikeičia taip, kad apsimetimas nebeatrodytų pastebimas.²⁵ Kai R1 pervadina ribojimą „sveiku protu“, R11 – „profesionalumu“, R6 – „pilkumo norma“, tai liudija giluminis pasikeitimas: ne tik paaiškinama, kodėl sustabdyta, bet ir pamažu keičiama tai, kas leista jausti dėl to sustabdymo. Ilgainiui institucijos ir redakcijos mikroklimatas ima brėžti ribas emociinei atminčiai – kas turi nusėsti kaip pamoka, o kas turi būti užmiršta, kad rytoj vėl išeitum į eterį. Todėl racionalizavimas tampa ne šiaip kalba „po“, bet infrastruktūra, kuri formuoja „prieš“ – iš anksto sukonstruojant, kas žurnalistui atrodys normalu.

Ir galiausiai yra moralinė racionalizavimas, kuriuo neslepia, jog pasirenkama hierarchija. R13 žodynas čia kitas – jis ne „pilkina“, jis

²⁵ Hochschild, *The Managed Heart*, 31-46.

įjungia prioritetų tvarką: „Principiniai žodžio laisvės dalykai turi būti numeris vienas“ (R13). Taip situacija matuojama vertybine skale, kai atsakomybę galima išsklaidyti į konkurencijas ir nuoskaudas: racionaliai elgiantis, afektas ne tik neutralizuojamas, bet ir įteisinamas.

Taigi „vidinis redaktorius“ čia yra reiškiny: vienu atveju – tylus stabdis dar prieš formuluojant sakinį; kitu – po stabdžio sakinį pavertus teisėtu sprendimu. Kai toks perrašymas kartojasi, savicenzūra virsta norma: ji tampa ne „ką aš nutylėjau“, bet: „kaip aš apskritai mąstau ir kalbu, kad išlikčiau profesijoje“. Ir tada svarbiausias klausimas nebėra, ar savicenzūra „yra“. Svarbiausias klausimais – kokiais žodžiais ji pateisinama ir legalizuojama.

5. Savicenzūra, vidinė refleksija ir profesinės tapatybės kaina

Viena svarbiausių šio tyrimo išvadų – savicenzūra informantams nėra vien techninis sprendimas, „kaip suformuluoti“. Ji veikia giliau – profesinę laikyseną, misijos jausmą, pasitikėjimą sistema ir paties žurnalistų santykį su savimi: kas aš esu šiame lauke, ką leidžiu sau, ką pradėdu laikyti „protinga“, o ką – „per brangu“.

Šis poveikis gerai matyti iš to, kaip slenka pats misijos vaizdinys. Žinių tarnybos vadovas prisimena laiką, kai žinių tarnyba atrodė kaip „tam tikra ‘galutinė instancija’ plačiajai auditorijai“ (RV-1), tačiau dabar toks modelis esą „devaluotas“: „Vertybinės pozicijos žmones labiau įtraukia, ‘vienos universalios instancijos’ poreikis gali mažėti“ (RV-1). Tai nėra tik medijų vartojimo pokytis – tai tapatybinė korekcija: kai griūva „galutinės instancijos“ vaizdinys, žurnalistas ima gyventi lauke, kuriame jo balsas nebelaikomas autoritetingu, bet yra nuolat tikrinamas, priskiriamas, sveriamas ir šlifuojamas.

Tuo pat metu kai kuriuose pasakojimuose *misija* apibūdinama idealistiškai – kaip norma, kuri tarsi pati save palaiko. R11 žurnalistikos misiją nusako kaip realybės atspindėjimą „kuo objektyviau, suteikti kuo platesnį vaizdą“ ir priduria: „Manau, kad žodis Lietuvoje yra laisvas“ (R11). Tačiau empiriškai būtent tokia neutralumo tapatybė yra dvi-

lypė: R11 aiškiai pripažįsta, kad „profesinis neutralumas ir asmeninė nuomonė gali skirtis; laikausi neutralumo“ (R11). Ši dviguba laikysetena – kai viduje nuomonė egzistuoja, bet profesinis „aš“ ją suspenduoja, yra tapatybės mikroforma, kurioje savicenzūra dažnai tampa nematoma: ji neatrodo kaip prievarta, ji atrodo kaip profesinė laikysetena. Tai ir yra terpė, kurioje ribos lengviausiai persikrausto į vidų – kaip savaime suprantama disciplina.

Vis dėlto R1 išskiria momentą, kai sprendimą pradeda lemti nebe formatas, o numanoma sankcija: „Kai nori pasakyti, bet bijai reakcijos“. Ši formuluotė empiriškai sutampa su Bar-Tal savicenzūros branduoliu: informacija galėtų būti pasakyta, tačiau jos išsakymas iš anksto susiejamas su kaštais (reputacija, konfliktais, saugumu, darbo stabilumu).²⁶ („Nori pasakyti, bet bijai reakcijos“, R1; „Antro karto nesinori; dabar save savicenzūroju, mažiau rašau“, R4).

Kitoje spektro pusėje atsiveria pasakojimai, kuriuose savicenzūra veikia kaip ilgalaikis režimas – ne vienkartinis kompromisas. R2 tai įvardija beveik be metaforų: „Vėliau supratau, kad laikas išeiti. Nebematau realizacijos savęs, prasmės nebematau.“ Šitas sakinytis yra ne apie vieną konfliktą, bet apie susikaupusį nuovargį, kai prisitaikymas tampa fonu, o fonas pamažu tampa gyvenimo būdu. Savicenzūra čia neveikia kaip „atsargiau suformuluok“ – ji veikia kaip tylus žingsnis nuo profesijos, kaip prasmės traukimasis.

Pasitraukimas empirinėje medžiagoje turi kelias formas. Viena jų – tiesioginė: išeiti ten, kur „galima kūrybiškai dirbti“. R7 teigia, kad kai žurnalistui „nurodinėja, ką rašyt ar ko nerašyt, niekada nesijaučia gerai“, o idealiu atveju „žurnalistas ir redakcija patys renkasi temas.“ Jo formuluotė griežta: „Geras žurnalistas ilgai tokioj vietoj nebūna – išeina ten, kur gali kūrybiškai dirbti ir kur mažiau cenzūros“ (R7). Kita forma – ne išeiti iš profesijos, bet dalimi išeiti iš viešumo. R4 atvejis parodo šį tylų pasitraukimą: po sankcijų ir procesų žmogus nebūtinai išeina iš žurnalistikos, bet atsisako matomumo („Daug mažiau rašau; įsivedžiau

²⁶ Bar-Tal, „Self-Censorship as a Socio-Political-Psychological Phenomenon,“ S42.

savicenzūrą“). Tai reikšminga būtent todėl, kad R4 ankstesnė laikysena buvo griežta ir normatyvi („Nemeluok“, „Ne pusė tiesos“): todėl šis „mažiau“ skamba ne kaip patogumas, o kaip tapatybės kompromisas – nebe maksimalus viešumas, o išgyvenimo režimas.

Trečia pasitraukimo forma – institucinė, kai laukas pats išstumia arba parodo, kad gali „sutvarkyti“ taisykles pagal poreikį. R3 pasakojime tai atsiveria kaip disciplinuojantis sprendimas, kuris iš pirmo žvilgsnio net neatrodo kaip cenzūra: „Vadovas pasakė, kad baigėsi mano trijų mėnesių bandomasis laikotarpis, nors pagal sutartį tokio bandomojo net neturėjau – bet jie viską taip „sutvarkė.“ Čia formuojamas specifinis profesinis žinojimas: sistema gali sukurti pasekmę net be teisėtos prielaidos, o tai reiškia, kad ateityje atsargumas tampa ne charakterio bruožu, o racionalia savisauga.

Vis dėlto savicenzūros poveikis tapatybei ne visuomet pasirodo kaip pralaimėjimas ar pasitraukimas. Kai kuriuose pasakojimuose spaudimas įtraukiamas į profesinę savivoką kaip budrumo ar „grūdinimo“ naratyvas. R12 misiją apibūdina nervų metafora: „Žurnalistai – kaip nervai, kurie perduoda impulsus. Mes vis dar esame sarginiai šunys, bet tų tikrų sarginių šunų nėra daug“ (R12). Čia misija deklaruojama, bet kartu pripažįstama įtampa: „tikrų“ *watchdog* mažai, taigi idealas nėra stabilus standartas – jis tampa reta laikysena. To paties informanto refleksijoje spaudimo situacijos įgauna kitą funkciją: „Tokios situacijos padeda išlaikyti budrumą, grūdina; pasitikrini principus, ar tu gali būti žurnalistu“ (R12). Tai – paradoksali kaina: spaudimas sužeidžia, bet kartu tampa profesinės socializacijos dalimi, testu, kuriame tikrinama tapatybė.

Dar kita profesinės tapatybės trajektorija atsiveria per priklausymą laukui. R8 profesinės tapatybės problemą formuluoja ne per pasitraukimą, o per simbolinę ribą: „visiškai nestudijavau žurnalistikos“, todėl „prisistatau žurnalistu, nors mintyse visą laiką suabejoju“, o priežastį įvardija tiesiai: „Nes pagal išsilavinimą nesu žurnalistas, nesu „žurnalistas“ pagal diplomą.“ Jis fiksuoja bendruomenės hierarchiją: „kartais juntama, kad jeigu tu nestudijavai žurnalistikos, tai gal ir nebūtinai esi „tikras“ žurnalistas. Man kartais susidaro įspūdis, kad tuos „nežurnalis-

tus“ laiko kitokiais“ (R8). Tai svarbu, nes parodo, kad spaudimo formos nebūtinai ateina per turinį – jos gali ateiti per statuso režimą: teisę būti laikomu, priklausyti, būti priimtam „savu“.

Šalia šių trajektorijų išryškėja neutralumo doktrina kaip tapatybės strategija – kartais apsauginė, kartais ribojanti. R6 formuluoja: „Tekstas turi būti pilkas. Tiesa dažniausiai kažkur per vidurį.“ Šis „pilkumas“ veikia kaip būdas išvengti stovyklų logikos, tačiau kartu jis gali tapti tyla kaip forma: toks tonas leidžia išlikti „teisingoje“ profesionalumo teritorijoje net tada, kai kažkas nepasakoma todėl, kad kaina per didelė. Ir kai R6 pastebi, jog „to „pilkumo vis mažiau; daugiau juoda, daugiau balta“, matyti lauko transformacija: poliarizuojantis klimatas spaudžia rinktis, o neutralumas tampa pažeidžiamas.

R10 profesinę tapatybę apibrėžia kaip išpareigojimą nepriklausomybei net nuo savęs: žurnalistas „turėtų būti nepriklausomas net nuo savo įsitikinimų“ ir gebėti pateikti temą „kiek įmanoma objektyviai“ (bent jau dėl antros nuomonės). Jis aiškiai nemėgsta, kai žurnalistai „lipa ant scenos mitinguose“, nes tai veikia kaip tapatybės filtras, kuris iš anksto mažina viešų konfliktų tikimybę – ypač socialiniuose tinkluose, kur jis sąmoningai beveik neskelbia politinių ir kultūrinių pozicijų. Tačiau ši laikysena nėra sterilus šarvas: pandemijos epizode, kai jam skambina ir prašo nerašyti, lieka kūniška kaina („šūdinai“), nors darbo krypties nekeičia. Tokia kaina empiriškai svarbi: tekstas išeina, bet kūnas prisimena – ir būtent kūno atmintis dažnai yra ta medžiaga, iš kurios vėliau lipdoma savisauga.

Šiame skyriuje ryškėja dar vienas paradoksas: informantai kalba apie individualaus atsparumo bruožus – moralę, stuburą, principus, tačiau epizodai rodo, kad tą profesinį stuburą nuolat formuoja laukas: nuosavybės ir reklamos gravitacija, *flako* režimas, redakcijos vartai, auditorijos sankcijos. Vadovas šį dviprasmiškumą paaikškina taip: „Matau dvi rūšis. Pozityvioji – kai atsakingas žmogus įvertina kontekstą. Negatyvioji – kai tave spaudžia“ (RV-1). Tai leidžia matyti, kaip susilaikymas kartais pateisinamas atsakomybe, o kartais yra išmoktas po spaudimo patirčių: skirtis tarp jų dažnai būna ne teorinė, o patyriminė.

Šitą individualizacijos efektą ypač gerai apnuogina R9 paaiškina ma „žvaigždutė“. Jis sako: „Dėl savicenzūros – irgi gana gera situacija, bet su žvaigždute: yra įmonių kryptys, interesai, kurie gali atsispindėti tekstuose.“ Tai – doksa mechanizmas: formaliai laisvė egzistuoja, bet interesų gravitacija vis tiek lenkia tekstą. R9 šią sistemą apibūdina kaip pakeičiamumo logiką: „Problema ta, kad jei vienas nesutiks, atsiras kitas (jaunesnis, mažiau patyręs ar mažiau principingas), kuris sutiks.“ Tai ypač svarbu tapatybės kainai: net stiprūs individualūs principai tampa trapūs, kai laukas turi mechanizmą, kuriuo visada surandamas mažiau atsparus.

Kartu R8 pasiūlo kitą tapatybės naratyvą – savicenzūrą kaip adaptacijos stimulą, o ne sužalojimą: „Profesine prasme man savicenzūra nekenkia. Atvirkščiai – priverčia tobulėti“ (R8). Jo „laviravimo“ modelis („Turi išmokti laviruoti kaip augalas: jei per vieną pusę nepralenda, bando per kitą. Taip ir žurnalistas: jei mato kliūtį vidinę ar išorinę, stengiasi apeiti, nes daužyti galvą į sieną – kas iš to?“) parodo, kaip ribos normalizuojamos tarsi judėjimo taisyklės. Tai – vienas subtiliausių savicenzūros poveikių tapatybei: riba nebepatiriama kaip neteisybė – ji pakeičiama „protingąja“ taktika, kuri ima atrodyti kaip profesionalumo raiška.

Į šią mozaiką svarbu įtraukti ir tapatybės genezės epizodą, kuris išplečia misijos klausimą už normos ribų. R13 atvirai pasakoja, kad jo profesinis kelias kyla iš biografinių afektų: „Vaikystės traumos; šeima nukentėjo, norėjau keršto; teisingumo troškimas konvertavosi į norą būti žurnalistu“ (R13). Tai leidžia matyti, kad „misija“ nėra vien normatyvinė tezė apie demokratiją: ji gali būti egzistencinis variklis, kuris vėliau susiduria su lauko mechanika. Ir kai R13 pasakoja apie išėjimą iš esą žurnalistikos parodijos – laikraščio, svarbiausia nėra nostalgija, o „palengvėjimas“: „Pasirinkimas: paklūsti sistemai arba eini lauk. Viduje – palengvėjimas“ (R13). Tapatybės kaina čia paradoksali: pasitraukimas kaip kaštas, bet kartu – kaip vidinė restitucija, tarsi sugrįžimas į save.

R13 normatyvinę profesinės tapatybės ašį suformuluoja švariai: „Jei atsiranda „mylimukai“ ir „nemylimukai“, kerta per patikimumą: žinias-

klaida turi būti vienodai kritiška visiems“ (R13). Šis sakinyss svarbus, nes jis įvardija tai, ką savicenzūra dažnai daro tyliai: ji ne tik sumažina temas, bet ir perstato kritikos simetriją – kas kritikuojamas drąsiai, o kas lieka „neliečiamas“. Paklaustas apie dabartį, R13 pripažįsta, kad laukas „sveikesnis“, bet lieka „pūliniai“ ir „nesveika konkurencija“ (R13). Tai papildoma R7 diagnozę apie profesionalumo krizę (silpnėjęs paruošimas, mažesni atlyginimai, išėjimas į kitas sritis) ir sensacijų vaikymąsi: informacijos vertė vis dažniau matuojama reakcijos potencialu, o tokia aplinka netiesiogiai didina savicenzūros tikimybę, nes mažina erdvę ramiai, kritiškai, be skandalo režimo dirbančiai žurnalistikai (R7).

Apibendrinant savicenzūra šiame tyrime pasirodo kaip profesinės tapatybės kaina, bet ta kaina nėra vienaspektė. Vieniems ji reiškia prasmės eroziją ir pasitraukimą (R2; R7), kitiems – matomumo sumažinimą, išėjimą iš viešumo dalies (R4), tretiesiems – neutralumo discipliną ir nuolatinę vidinę nuomonės suspendavimo praktiką (R6; R11; R10), dar kitiems – taktinį laviravimą, kuris paverčia ribas judėjimo taisyklėmis (R8). Visais atvejais savicenzūra perskaito profesiją iš naujo: ką reiškia būti „sarginiu šunimi“, kiek jo lieka, ir kiek kainuoja likti vienu iš tų „tikrųjų“ (R12; R13).

Išvados ir pasiūlymai

Pamatinė šio tyrimo išvada yra ta, kad Lietuvos aktualijų žurnalistų patirtyse (savi)cenzūra veikia ne kaip pavienis nukrypimas ar išimtinė tylos akimirka, bet kaip pasikartojanti sprendimų logika, palaipsniui tampanti profesiniu refleksu. Empirinė medžiaga – 15 giluminių interviu su žurnalistais ir redakcijų vadovais – rodo, kad viešumo ribos perbraižomos dar iki aiškaus redakcinio draudimo: per numanomą pasekmių kainą, redakcinių vartų lūkesčius, auditorijos sankcijų baimę ir struktūrinius žiniasklaidos lauko filtrus.

Empiriniai pasakojimai leidžia matyti vieną nuoseklų mechanizmą: (savi)cenzūra dažnai veikia dar prieš aiškų redakcinį sprendimą. Žurnalistai iš anksto numato redakcijos, auditorijos, šaltinių ar interesų grupių reakcijas, todėl koreguoja toną, temos kampą, klausimą ar net

patį sprendimą siūlyti temą. Šitaip ribojimas atsiranda ne vien formaliai draudžiant, taikant taisyklę ar išbraukant redaktoriui, bet ir iš ankstesnių patirčių suformuoto profesinio atsargumo.

Analizė parodė, kad (savi) cenzūra produktyviausiai matoma trijuose persidengiančiuose lygmenyse. Makrolygmeniu ją struktūruoja nuosavybės ir reklamos priklausomybės, reitingų bei paspaudimų logika, šaltinių prieinamumo režimai ir organizuoto neigiamo atsako galimybė. Šie filtrai veikia stabdant turinį ir formuojant darbotvarkę: dalis temų „neįvyksta“ dar iki siūlymo, kita dalis – kurioje veikia verslo ar politikos interesai – tampa prioritetinėmis, nes atitinka ekonominę ir reputacinę lauko gravitaciją.

Mezolygmeniu ribas įtvirtina vartų grandinė: nerašytos taisyklės, numanomi redaktoriaus lūkesčiai, „praeinamumo“ standartai, autorystės režimai ir „teisingų“ šaltinių praktikos.

Mikrolygmeniu (savi) cenzūra pasireiškia kaip individuali reputacinių kaštų analizė ir savisauga: formuluočių švelninimas, intensyvumo mažinimas, temos atidėjimas, nutylėjimas arba pasitraukimas iš tam tikrų viešumo formų.

Fenomenologinio pjūvio nauda šiame tyrime esminė: ji leido parodyti, kaip struktūra patenka į žmogų ir kaip viešumo ribos tampa jo asmeninio patyrimo dalimi. Interviu epizodai atskleidė savicenzūrą kaip procesą, kuris formuojasi prieš sprendimą, jo metu ir po jo. Prieš sprendimą žurnalistas numato galimas pasekmes; sprendimo metu gali atsirasti trumpas savikontrolės momentas – pasirenkama švelnesnė formuluotė, atidedamas klausimas ar koreguojamas temos kampas; po patirties šis atsargumas gali tapti pasikartojančia profesinio elgesio taisykle – pavyzdžiui, mažiau rašyti, būti mažiau matomam ar vengti tam tikrų temų. Kartu savicenzūra pirmiausia atsiskleidžia kūne ir afektiškai, o tik po to – veiksmu: įtampa, nemalonumas, gėdos grėsmė, pyktis ar nuovargis veikia kaip ribos jutimo mechanizmai.

Viena reikšmingiausių šio tyrimo išvadų – racionalizavimas veikia kaip normalizavimo ašis. Po sprendimo dažnai suformuojama kalba, kuri savicenzūrą perrašo į profesionalumo, etikos, neutralumo ar „svei-

ko proto“ žodyną. Empiriškai tai svarbu ne todėl, kad informantai „klysta“, o todėl, kad taip ribojimai tampa nematomi: pervadintą savicenzūrą lengviau reflektuoti, ginčyti ir kartoti. Ši dinamika matoma ir atsakant „neprisimenu“: jie rodo ne tuštumą, o rutinizuotą ribų įsisavinimą, kai konfliktas neatpažįstamas kaip konfliktas, nes jis jauja į kasdienybės logiką.

(Savi)cenzūra šiuo tyrimu atskleista kaip reiškinys, turintis didelę įtaką profesinės tapatybės persikalibravimui: nuo normatyvinio „sarginio šuns“ idealo – „rizikos vadybininko“ laikysenos link. Kai kuriems tai reiškia prasmės eroziją ir pasitraukimą iš profesijos ar iš tam tikrų platformų, kitiems – „pilkumo“ discipliną ir tonų atsargumą, dar kitiems – laviravimo strategiją. Tačiau bendras vardiklis išlieka toks pat: ribos veikia ne tik tekstą ir turinį, bet ir santykį su savo balsu – kalibruojant jo intensyvumą ir nuolat renkantis tarp tylos bei kalbėjimo. O jei jau kalbama, vos pasirodžius menkiausiai abejonei dėl pasekmių, skaičiuojant galimą kainą.

Šio darbo indėlis – sujungti struktūrinius medijų lauko filtrus, redakcinio vartų saugojimo logiką ir nuomonės klimato dinamiką su patyrimo analize taip, kad (savi)cenzūra būtų matoma ir kaip lauko bei redakcijos mechanizmų pasekmė, ir kaip kasdienė savidisciplina, veikianti dar iki sąmoningo sprendimo. Tai leido (savi)cenzūrą aprašyti ne kaip pavienę išimtį ar „charakterio“ bruožą, o kaip medijų lauko mechaniką, kuri nuosekliai gamina temų „neįvykimą“, tonų suvienodėjimą ir atsargumo kultūrą. Praktiniu požiūriu tai reiškia: vien deklaracijos, kad „tabu nėra“, savaime nekuria saugesnės profesinės aplinkos. Reikalinga infrastruktūra, kuri mažintų individualią kaštų našatą:

- aiškesnė redakciją ir komercijos atskirtis;
- procedūrinė parama spaudimo atvejais;
- kolektyvinė atsakomybė (kad žurnalistas neliktų vienišas);
- skaidrūs vartų kriterijai,
- emocinio krūvio darbe pripažinimas;
- realios apsaugos nuo organizuoto spaudimo, viešo puolimo ir reputacinių atakų.

Tyrimo ribotumai išlieka tipiškai kokybinei strategijai: rezultatai nėra statistiškai apibendrinami visai Lietuvos žurnalistų bendruomenei; jie rekonstruoja patyrimo struktūrą pasirinktoje nišoje (aktualijų/naujiečių laukas). Ateities tyrimams tikslinga plėsti lyginamąją perspektyvą (skirtingos medijų rūšys, regionai, darbo formos, redakcijų organizaciniai modeliai), derinti interviu su redakcinių sprendimų etnografija ir turinio analizėmis bei tirti (savi) cenzūros dinamiką tam tikrais laikotarpiais, ypač atsižvelgiant į algoritminį matomumą ir sankcijų greitį.

Grįžtant prie įvade iškeltos „elektrinės spygliuotos vielos“ metaforos, empirinė medžiaga leidžia ją patikslinti: ši viela veikia ne vien kaip draudimas, bet kaip orientavimosi technologija – ji nukreipia sprendimą dar prieš sakinį, dar prieš temą, kartais net prieš pačią intenciją ją siūlyti. Didžiausias (savi) cenzūros efektyvumas pasireiškia ten, kur ribos tampa profesine norma: kai viešumo vartai persikelia į vidų ir ima atrodyti kaip „sveikas protas“, demokratinė žurnalistikos funkcija silpnėja, kai tai, apie ką nekalbama, ko neklausama, egzistuoja; kai lieka tai, kas neparašoma, nepaklausama ir neva neįvyksta.

Literatūros sąrašas

Balčytienė, Auksė. Apie naujosios žiniasklaidos kuriamas iliuzijas. *Sociologija ir visuomenė* (2000).

Bar-Tal, Daniel. „Self-Censorship as a Socio-Political-Psychological Phenomenon: Conception and Research.“ *Advances in Political Psychology* 38, suppl. 1 (2017). <https://doi.org/10.1111/pops.12391>.

Bourdieu, Pierre. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

Bourdieu, Pierre. *On Television*. Translated by Priscilla Parkhurst Ferguson. New York: The New Press, 1998.

Caple, Helen. News Values and Newsworthiness. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. Oxford University Press, 2018. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.850>.

DeJuliis, David. „Gatekeeping Theory from Social Fields to Social Networks.“ *Communication Research Trends* 34, nr. 1 (2015).

Dekker, Mischa J. T., ir Jan Willem Duyvendak. „Journalists’ Apprehension of Being Politically Correct: A Source of Racial Stereotyping of Street Harassment Perpetrators in the Press.“ *Journalism Studies* 25, nr. 4 (2024): 379–398. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2024.2312412>.

Deuze, Mark. What Journalism Is (Not). *Social Media + Society* 5, nr. 3 (2019): 1-4. <https://doi.org/10.1177/2056305119857202>.

Gerdžiūnas, Benas. Politicians take aim at LRT – what’s happening? *LRT*, 2025 m. lapkričio 27 d. Žiūrėta 2026 m. sausio 9 d. <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/2758064/politicians-take-aim-at-lrt-what-s-happening>.

Goffman, Erving. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1963.

Hanitzsch, Thomas, ir Claudia Mellado. „What Shapes the News around the World? How Journalists in Eighteen Countries Perceive Influences on Their Work.“ *The International Journal of Press/Politics* (2011). <https://doi.org/10.1177/1940161211407334>.

Herman, Edward S., ir Noam Chomsky. *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. New York: Pantheon Books, 1988.

Himma-Kadakas, Marju, ir Signe Ivask. „Journalists under attack: self-censorship as an unperceived method for avoiding hostility.“ *Central European Journal of Communication* 15, nr. 3 (32) (2022). [https://doi.org/10.51480/1899-5101.15.3\(32\).2](https://doi.org/10.51480/1899-5101.15.3(32).2).

Hochschild, Arlie Russell. *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Twentieth Anniversary Edition. Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press, 2003.

Jastramskis, Deimantas. Žiniasklaidos organizacijos nuosavybės struktūros įtaka žiniasklaidos priemonės turiniui. *Informacijos mokslai* 46 (2008).

Jastramskis, Deimantas, Balčytienė Auksė. *Medijų pliuralizmo stebėsenos skaitmenizacijos amžiuje: medijų pliuralizmo stebėsenos skaitmenizacijos amžiuje Europos Sąjungoje ir šalyse kandidatėse 2023-aisiais metais. Šalies ataskaita: Lietuva*. San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, Centre for Media Pluralism and Media Freedom, 2024.

Juodytė, Aurelija. Manipuliaciniai scenarijai naujienų vadyboje: žurnalistų profesinių vertybių tyrimas. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2011.

Larsen, Anna Grendahl, Ingrid Fadnes ir Roy Krovel, sud. *Journalist Safety and Self-Censorship*. London and New York: Routledge, 2021. <https://doi.org/10.4324/9780367810139>.

LRT. Council of Europe warns of ‘risks to LRT’ over politicisation attempts. *LRT*, 2025 m. lapkričio 26 d. Žiūrėta 2026 m. sausio 9 d. <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/2757273/council-of-europe-warns-of-risks-to-lrt-over-politicisation-attempts>.

Merleau-Ponty, Maurice. *Phenomenology of Perception*. Translated by Colin Smith. London and New York: Routledge, 2002.

Noelle-Neumann, Elisabeth. „The Spiral of Silence: A Theory of Public Opinion.“ *Journal of Communication* (Spring 1974).

Noreika, Alvydas. Žiniasklaidos cenzūra ir savicenzūra: ko neįvertino tyrinėtojas. *Logos* (2022). <https://doi.org/10.24101/logos.2022.33>.

Pelevin, Viktor. *Empire V: Apysaka apie tikrąjį antžmogį*. Iš rusų kalbos vertė Jurgis Gimberis. Vilnius: Jotema, 2009. (Pasirinktinai: Pirmą kartą išleista 2006 m.)

Ribeiro, Nelson. Manufacturing Public Perception: Big Lies, Alternative Facts, and Controlled Language. In *Media and Propaganda in an Age of Disinformation*, edited by Nelson Ribeiro and Barbie Zelizer. Routledge, 2025. <https://doi.org/10.4324/9781003474760-4>.

Žurnalistika Lietuvoje: žurnalistų laisvė, saugumas ir įtakos. (Jastramskis Deimantas, Plepytė-Davidavičienė Giedrė, Kupetytė Rūta, Gečienė-Janulionė Ingrida). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024. <https://doi.org/10.15388/vup-book-0041>.

Walulya, Gerald, ir Goretti L. Nassanga. „Democracy at Stake: Self-Censorship as a Self-Defence Strategy for Journalists.“ *Media and Communication* 8, nr. 1 (2020): 5–14. <https://doi.org/10.17645/mac.v8i1.2512>.

Whitten-Woodring, Jenifer, ir Patrick James. „Fourth Estate or Mouthpiece? A Formal Model of Media, Protest and Government Repression.“ *Political Communication* (2012). <https://doi.org/10.1080/10584609.2012.671232>.